

Velkommen som ny **statsborger**

ARBEIDS- OG
INKLUDERINGSDEPARTEMENTET

Gaveboka er utarbeidet av en redaksjonsgruppe
bestående av:

Geir Ulfstein, professor dr.jur., direktør ved Norsk senter
for menneskerettigheter, Det juridiske fakultet
Universitetet i Oslo (leder for redaksjonsgruppa)

Inger-Lise Lien, forsker I, dr.polit. (sosialantropologi)
Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress

Farah Ali, advokatfullmektig, Næringslivets
Hovedorganisasjon (NHO)

Forfattere:

Øystein Sørensen, professor i historie, Universitetet i Oslo
(kapittel 1 Norges historie)

Andreas Hompland, journalist og sosiolog
(kapittel 2 Dagens Norge)

Njål Høstmælingen, doktorstipendiat i rettsvitenskap,
Universitetet i Oslo (kapittel 3 Det norske demokratiet og
kapittel 4 Rettigheter og plikter)

Utgiver: Arbeids- og inkluderingsdepartementet

Arbeids- og inkluderingsdepartementet har opphavsretten
til denne bok. Det må ikke kopieres fra denne bok i strid
med åndsverksloven eller avtaler inngått med KOPINOR,
Interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Billedredaktør: Åsta Brenna

Design: Mike Mills

Illustrasjon: Heidi Asdahl

Teknisk redaksjon av boka:

Departementenes servicesenter

Trykk: AIT Trykk Otta AS

1. utgave

1. opplag – 09/2006 – 10 000

ISBN-13: 978-82-997364-0-4

ISBN-10: 82-997364-0-4

Publikasjonskode: A-0009 B

Velkommen som ny
statsborger

ARBEIDS- OG
INKLUDERINGSDEPARTEMENTET

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1

Hilsen fra H.M. Kongen 6

Norges historie 8

Vikingtid og middelalderrike 8

Danskestyre 12

Mirakelåret 1814 og union med Sverige 16

Økonomisk oppsving og velferdsstat 26

KAPITTEL 2

Dagens Norge 32

Nasjonaldagen 32

Den norske legering 34

Natur, klima og kommunikasjon 37

Befolkning 39

Næringer og økonomi 42

Arbeidsliv 47

Utdanning 52

Velferd 56

Politikk 60

Religion 64

Kultur 67

Dagligliv 71

Verdier 76

Norge i det internasjonale samfunn 79

Norge i perspektiv 81

KAPITTEL 3

Det norske demokratiet

84

Statsmaktene	84
Stortinget og lokaldemokrati	86
Regjeringen og forvaltningen	89
Domstolene og rettsstaten	93
Menneskerettighetene	97

KAPITTEL 4

Rettigheter og plikter

104

Samfunnslivets ingeniørkunst	104
Rettigheter og plikter for alle	104
Særrettigheter for statsborgerne	115

KAPITTEL 5

Om statsborgerskapet

126

Den rettslige betydningen av statsborgerskapet	126
Den samfunnsmessige betydningen av statsborgerskapet og forventningen om deltakelse	127
Statsborgelig seremoni med troskapsløfte	128

KAPITTEL 6

Hva betyr statsborgerskapet for deg?

129

Billedliste

132

HANS MAJESTET KONG HARALD V

Det er en stor glede å ønske deg velkommen som norsk statsborger!

Ved å bli statsborger markerer du din tilknytning til det norske fellesskapet. Det du bringer med deg av kultur, språk, livssyn og kompetanse, er en berikelse. Som statsborger er du med på å forme det norske samfunnet. Din deltakelse er viktig for det framtidige Norge.

Den statsborgerlige seremonien, troskapsløftet og gaveboka setter en høytidelig ramme rundt ditt nye statsborgerskap. Gaveboka skal være en kilde til kunnskap og inspirasjon.

Statsborgerskapet er et symbol på gjensidigheten som gjelder mellom stat og borger. I dette ligger ikke bare en forventning om lojalitet, og deltakelse i samfunnslivet. Det markerer at man som statsborger slutter seg til de grunnleggende verdiene som vårt fellesskap bygger på, som demokrati og menneskerettigheter. Du har også fordelen av den norske stats beskyttelse.

Mangfoldet i Norge synliggjøres gjennom en befolkning med ulike religioner, språk, etnisitet og kulturell bakgrunn. Derfor er det viktig at vi finner gode måter å leve sammen på. Gjensidig respekt for andres bakgrunn og livssyn er nødvendig. Alle som bor i Norge må være seg bevisst sine rettigheter og plikter, og ta ansvar for å delta i lokalsamfunnet og samfunnet som helhet. Jeg ønsker deg med dette velkommen inn i det mangfoldige fellesskapet som danner dagens Norge.

Harald R

Norges historie

Øystein Sørensen

Vikingtid og middelalderrike

Ordet «Norge» kommer fra ordet *Nordvegr* – veien mot nord. Man regner såkalt historisk tid i Norge fra omkring år 800. På denne tiden begynner enkeltpersoner å tre frem, ikke minst fordi skriftlig kildemateriale dukker opp.

Før år 800 var Norge en samling småriker. Den viktigste enheten i samfunnet var ætten, eller slekten i vid forstand. Gårdene lå spredt. Dette var et karakteristisk trekk ved Norge allerede så tidlig, og det har preget norsk historie og kultur siden. Folk var ikke samlet i landsbyer. Det var dårlig grunnlag for store, sammenhengende områder med dyrket mark – og dermed for etablering av store gods.

I år 800 bodde det rundt 100 000 mennesker i Norge. Men på denne tiden satte det inn en kraftig befolkningsøkning som skapte et sterkt press på ressursene. Folketallet fortsatte å stige i 500 år, til noe sånt som 400 000–500 000 mennesker i år 1300. Befolkningsøkningen var en sterkt medvirkende årsak til at samfunnet ble gjennomgripende forandret. Det oppsto nye sosiale og økonomiske skiller mellom folk. Samfunnet ble mer komplisert. Det ble utviklet langt sterkere styringsapparater. I hele perioden 800–1300 foregikk det en voldsom endring, befolkningsmessig, økonomisk og politisk. Allerede på denne tiden bodde det samer i nord.

Vikingtiden

Vikingtiden i Norge og i Europa fikk en slags offisiell start 8. juni 793. Ifølge en angelsaksisk krønike ble et kloster på den nordengelske øya Lindisfarne angrepet, plyndret og brent denne dagen av fremmede illgjerningsmenn.

Vikingenes ekspansjon var i utgangspunktet mest rene røvertokter. Men ganske snart kom andre elementer inn: utvandring fra overbefolkede områder, mer ambisiøse erobringer, handel og ren kolonisering. Vikingferdene var et fellesnordisk foretagende. Skjematisk sett grupperte de seg slik: Nordmenn dro vestover og nordvestover, dansker dro vestover og svensker dro østover. Norske vikinger koloniserte blant annet Island og Grønland. Leif Eiriksson seilte helt til kysten av Newfoundland og oppdaget dermed Nord-Amerika rundt år 900. I Norge sier man gjerne at han var norsk, på Island regnes han som islending. Vikingenes fremste militære ressurs var langskipene, som sørget for raske forflytninger og var helt overlegne i sjøkrig på denne tiden.

En kjent historie fra Snorres Kongesagaer. Dronning Ragnhild drømmer om et tre som brer seg ut over hele Norge. Ifølge Snorre fikk hun sønnen Harald kort tid etter drømmen – han som samlet Norge til ett rike og er kjent som Harald Hårfagre. Tegning av Erik Werenskiold. 1899.

Folkene i Norden hadde en felles religion. Denne åsatroen var en religion med et fargerikt galleri av guder, jotner, troll og andre vesener. Gudene ble kalt æser (ås i entall). Fremst blant æsene var Odin.

Den egentlige norgeshistorien begynner med at smårikene i Norge ble samlet til én stat. Tradisjonelt skjedde den såkalte *rikssamlingen* med Harald Hårfagre sent på 800-tallet.

Etter at Harald døde, falt hans rike mer eller mindre fra hverandre. Det var først og fremst et kystrike som var igjen. Særlig problematisk var en sterk

og vedvarende dansk innflytelse på sørøstlandet, spesielt i Viken – området rundt Oslofjorden.

Kongemakten og staten var overhodet ikke spesielt godt utbygd. Kongen håndhevet makt ved å reise rundt med sin hird (livvakt) og ved å inngå allianser med strategisk viktige høvdinge.

Med Olav Haraldsson, norsk konge fra 1015 til 1028, ble rikssamlingen gjennomført på en ny og energisk måte. Olav ble drept under et forsøk på å gjenerobre makten i 1030. Dette årstallet betegner et vendepunkt i Norges historie.

Kirken og kongemakten

Olav Haraldsson forsøkte ikke bare å samle Norge til ett rike, han kombinerte rikssamlingen med et annet anliggende: å innføre kristendommen. Han var ikke den første kristne kongen i Norge. Men han var den første norske kongen som systematisk forsøkte å erstatte den gamle norrøne religionen med den nye læren overalt. Ofte var midlene brutale, preget av Olavs erfaringer fra vikingtokter i ungdommen. Etter sin død ble han gjort til helgen, og under navnet Olav den hellige ble han et ideologisk samlingspunkt, både for kongemakten og for kristendommen. Etter 1030 var kristendommen aldri mer truet i Norge. Den kristne kirken ga i sin tur en sterk ideologisk legitimering av kongemakten og av den norske statsdannelsen. Dessuten er det et viktig poeng at kristendommen brakte mange ulike impulser fra europeisk åndsliv til Norge.

Kirken var i begynnelsen underlagt kongen. Men den vokste frem som en sterk og selvstendig maktinstusjon på 1100-tallet. I 1152/53 ble kontakten med pavekirken i Roma vesentlig styrket, da Norge fikk et eget erkebispsete i Nidaros.

På denne tiden var det sterke konflikter mellom den verdslige kongemakten og den fremvoksende kirkemakten på det europeiske kontinentet. Kirkens fremmarsj i Norge er langt på vei i tråd med utviklingen i Europa. Det var sterke rivninger mellom kirke og kongemakt i Norge også. Mest kjent er striden mellom kong Sverre og kirken rundt år 1200.

Kongemakten, kirken og det verdslige aristokratiet sto fundamentalt sett sammen om å opprettholde den eksisterende samfunnsorden. Denne samfunnsordenen var bygget opp om at bøndene overførte en stor del av sitt overskudd til staten, det verdslige aristokratiet og kirken. Til gjengjeld ble det sørget for beskyttelse mot ytre og indre fiender, ro og orden i samfunnet, ideologisk og religiøs veiledning og håndhevelse av lovene. Juridisk sett var bøndene frie gjennom hele middelalderen. Dette gjør det norske middelaldersamfunnet nokså spesielt i europeisk sammenheng.

Forsiden av et alterbord (alterfrontale) fra første del av 1300-tallet. Det forestiller Norges helgenkonge Olav den hellige, og historier om ham fra tiden rundt slaget på Stiklestad i 1030.

Glanstiden i norsk middelalder er tiden fra rundt 1240 til 1319. Det er da man snakker om *Norgesveldet*. Innad var kongemakten veletablert og velregulert med tronfølgeordninger, i nær og stort sett harmonisk tilknytning til kirke og verdslig aristokrati. Staten hadde fått et fast inntektsgrunnlag og ordnet seg med skatter og avgifter. En ikke ubetydelig administrasjon ble bygget ut. Rettsvesenet ble for første gang regulert i en lov for hele landet, kong Magnus Lagabøters landslov fra 1270-årene. Det ble bygget iøynefallende festninger og kirker. Et beskjedent byliv hadde eksistert allerede i vikingtiden. Den desidert største og viktigste byen i Norge på 1200-tallet var Bjørgvin (i dag Bergen). Men i 1299 ble hovedstaden flyttet til Oslo.

Det norske riket omfattet Island og Grønland (fra tidlig på 1260-tallet), Færøyene, Orknøyene, Hjaltland (Shetland) og Sudrøyene (Hebridene, til 1266). Kontakten med Europa var betydelig, både handelsmessig og kulturelt.

1200-tallet var en kulturell blomstringstid. Det var da hovedtyngden av den norrøne sagalitteraturen ble produsert. Mest kjent er islendingen Snorre Sturlasons *Heimskringla*, som forteller om de norske kongene frem til 1177. Men – den norske statsbygningen var ikke sterkere enn at den falt sammen på forbausende kort tid.

Bergen var den største byen i Norge i dansketiden. Byen var et livlig sentrum for sjøfart og handel. Kobberstikk av Hieronymus Scholeus fra 1580-tallet.

Danskestyre

1319 er ett av knutepunktene i Norges historie. Det året døde den kraftfulle kong Håkon V. Han var den siste mannlige arvingen etter kong Sverre – og angivelig etter Harald Hårfagre. Hans død ble innledningen til en maktkamp mellom dynastiene (kongehusene) i Norden, der den norske kongemakten gled inn i personalunioner med sine nordiske naboer i øst og sør. En personalunion vil si at landene hadde felles konge, men at de ellers hadde indre selvstyre. Den mest interessante unionen var ganske opplagt den såkalte Kalmarunionen. Fra 1397 var de tre nordiske rikene Norge, Sverige og Danmark samlet under en felles monark. Unionen mistet mye av sin betydning midt på 1400-tallet, men den varte til tidlig i 1520-årene. Da rev Sverige seg løs, mens unionen mellom Danmark og Norge fortsatte.

Norges nedgang

Ganske snart ble Norge den svakeste parten i disse unionene. Det var ikke minst tydelig mot slutten av Kalmarunionens levetid. Den danske adelen kom

til å dominere det politiske livet både i Danmark og Norge, og hele den norske politiske selvstendigheten gikk tapt. Mest dramatisk kom det til uttrykk i 1536. Etter en borgerkrig i Danmark kom kong Christian III til makten. For å bli valgt til konge måtte han inngå en avtale med den danske adelseliten – en såkalt Håndfesting. I Håndfestingen av 1536 ble det slått fast at Norge ikke lenger var noe eget rike, men bare en provins i Danmark, på linje med Sjælland, Fyn og Jylland. Da var Norge på den mørkeste bunn av det som i norsk kulturell bevissthet er kjent som dansketiden. Erkebiskopen i Norge, Olav Engelbrektsson, forsøkte å reise et opprør mot det nye styret i 1536, men det ble med forsøket, og erkebiskopen måtte forlate landet.

Disse politiske endringene var bare en del – riktignok en viktig del – av det sammensatte fenomenet vi kan kalle Norges nedgang i senmiddelalderen.

Mest dramatisk kom nedgangen til uttrykk i Svartedauden, den store pestepidemien som herjet landet i 1349–50. Man antar at mellom halvparten og to tredeler av alle mennesker i Norge døde som følge av Svartedauden. Senere, mindre epidemier bidro til å holde folketallet nede. Det betyr at folketallet på få år sank fra 400 000–500 000 til ned mot 150 000.

Dette medførte i sin tur en enorm nedgang i statens og aristokratiets inntekter. Bøndene i Norge var i stor grad leilendinger – det vil si at de hadde langvarige, faste kontrakter som ga dem rett til å leie jord. Men de var også frie menn. Man kan se at jordleien – til staten, til verdslige jordeiere og til kirken – sank kolossalt. Her var det simpelthen tale om tilbud og etterspørsel – det ble plutselig mye ledig jord.

Verken statsmakten eller den verdslige overklassen i Norge kom seg etter denne katastrofen. For gjenlevende norske bønder, derimot, kan man slett ikke uten videre tale om noen nedgang. De fikk tilgang på ny og bedre jord til svært rimelige leier. Det førte med seg at karrigere jordområder som var blitt dyrket opp da befolkningspresset var på sitt største, nå ble forlatt og grodde igjen. For bøndene var det videre et poeng at det spredt befolkede Norge ikke var så lett å kontrollere på det lokale plan – særlig ikke fra København.

Handelsmessig så det, i en periode på 1300- og 1400-tallet, ut til at Norge skulle bli dominert av de nordtyske hansabyene. Også kulturelt må man snakke om en sterk nedgang. Mellom 1350 og 1550 ble det nesten ikke produsert noe litteratur i Norge. Det gammelnorske skriftspråket gikk tapt, og dansk overtok.

De politiske begivenhetene i 1530-årene førte ikke bare til at Norge mistet restene av sin selvstendighet. I tillegg ble det innført en ny statsreligion i Danmark og Norge. Danmark, med Norge på slep, brøt med den katolske kirken og innførte Martin Luthers lære, den evangeliske kristendommen, som landets nye offisielle religion. De katolske bispene og prestene ble avsatt, og

Kirkens betydelige eiendommer ble konfiskert av staten. Dette skiftet av offisiell religion kalles Reformasjonen. I Norge var det snakk om et rent diktat ovenfra, uten noen impulser av betydning nedenfra. Fra 1537 har den protestantiske, evangeliske kristendommen vært Norges offisielle religion, og kirken har vært underlagt staten. Først i begynnelsen av det 21. århundre har det vært en seriøs debatt i Norge om å avskaffe statskirken.

Eneveldet blir innført

Fra et stykke utpå 1500-tallet av kan man snakke om et oppsving i det norske samfunnet igjen. Folketallet tok seg opp, men nivået fra år 1300 ble ikke nådd før midt på 1600-tallet.

Oppsvinget var også økonomisk. Det var særlig forbundet med næringer som skogbruk, fiske og bergverk. Disse ga ekstrainntekter til mange bønder og et mer differensiert næringsliv. Det at så mange bønder grep mulighetene som bød seg til ekstrainntekter, fikk også betydning for arbeidsdelingen mellom kjønnene: Mange kvinner måtte sørge for å holde gården i hevd mens mannen var opptatt med annen næringsvirksomhet.

På 1600- og 1700-tallet var det en markant oppgang i handelen, særlig med tømmer og fisk. Men den næringen som virkelig hadde sitt gjennombrudd i Norge på 1700-tallet, var skipsfarten. Norsk skipsfart slo seg blant annet opp på kriger i Europa; det var mulig å utnytte den komparative fordelene det ga å være nøytral.

1600-tallet var preget av en massiv rivalisering mellom Danmark og Sverige om dominans i Norden. Danmark var sterkest i utgangspunktet, men Sverige seiret definitivt og etablerte seg i en periode som europeisk stormakt. For Norge betydde dette at områdene Jemtland, Herjedalen og Båhuslen gikk tapt til Sverige, og at Sverige stadig demonstrerte appetitt på resten av Norge.

I 1660 ble statsformen i det danske riket drastisk endret. Kongen fikk såkalt enevoldsmakt, noe som betydde at all myndighet i staten ble samlet hos kongen selv. Dette var en allmenn trend i Europa, og det innebar at statsmakten ble kraftig styrket og sentralisert. Den selvstendige adelsmakten i Danmark ble totalt knekket. Norge fikk på sin side en slags høyere status igjen som et eget rike under den danske kronen. Det ble ikke uvanlig å snakke om et dansk-norsk dobbeltmonarki.

Det ble bygget ut en omfattende administrasjon både på det sentrale og på det lokale plan. På lokalplanet fant man prester, sorenskrivere og fogder. De siste hadde blant sine oppgaver å kreve inn skatter og avgifter, og de gjorde seg ofte upopulære blant bøndene. Men eneveldet betydde også kulturelle fremskritt. Det ble innført en alminnelig skole – en såkalt allmueskole – i 1739. Rettssikkerheten var utbredt og ganske avansert i europeisk sammenheng, det

Fra 1600-tallet var det økonomisk oppsving i Norge, blant annet med trelast. Dette glassmaleriet fra 1715 forestiller en såkalt oppgangssag.

sentrale dokumentet er kong Christian Vs *Norske Lov* fra 1687. På tampen av enevoldstiden – i 1811 – ble det grunnlagt et eget norsk universitet.

I denne perioden var det en del innvandring til Norge – hovedsakelig fra andre europeiske land, og i stor grad næringsdrivende og innkalte spesialister av ulike slag.

Trykkefrihet og andre reformer

I begynnelsen av dansketiden var innslaget av danske og tyskfødte adelsmenn i Norge påtagelig. Etter hvert som det byråkratiske apparatet i staten ble bygget ut fra 1600-tallet av, var det også mange dansker som hadde embeter i Norge. I tillegg gikk, som nevnt, det gammelnorske skriftspråket tapt, og dansk ble felles skriftspråk for Danmark og Norge. Til sammen kan man trygt si at elitekulturen i Norge var svært så danskpreget før 1814.

Utover på 1700-tallet besto eliten i det norske samfunnet av embetsmenn, store forretningsmenn, velstående byborgere, de få godseierne som fantes i landet og en og annen storbonde. Mange i denne eliten var opptatt av tidens nye ideer, ikke minst radikale politiske ideer, preget av den fremvoksende liberalismens tanker om enkeltmenneskets frihet. I den dansk–norske hovedstaden København var det et påfallende frisinnet og åpent ideologisk og kulturelt klima mot slutten av 1700-tallet. I 1770 innførte enevoldsregimet en meget vidtgående lov om trykkefrihet. Etter et statskupp tidlig i 1772 ble det strammet inn på trykkefriheten. Men forhåndssensur ble ikke gjeninnført. I 1784 var det et nytt statskupp i København, og en svært reformvennlig, frisinnet og tolerant regjering kom til makten. Det var ikke tale om å reformere det politiske systemet. Men innenfor rammen av eneveldet ble det innført en rekke sosiale og økonomiske reformer, og den offentlige debatten i 1780- og 1790-årene var usedvanlig fri og vidtgående.

Sent på 1700-tallet kan man dessuten merke norske patriotiske stemninger i den fåtallige eliten: forestillinger, ofte selvforherligende, om nordmenns kulturelle egenart. En god del av denne norske patriotismen utspilte seg i København, og allerede rundt 1770 ble det fremmet ønsker og krav om egne norske institusjoner som et universitet og en bank. Men blant patriotiske nordmenn i København og andre steder eksisterte det ingen planer om noen egen norsk stat.

Hva ville det si å være norsk før 1814?

Hvis vi ser på denne norske historien i 1000 år, fra tidlig på 800-tallet til tidlig på 1800-tallet, så vil enkelte spørsmål være nærliggende: På hvilken måte kan vi si at nordmenn utgjorde et fellesskap? Hvilke forestillinger eksisterte om det å være norsk, om hva som bandt nordmenn sammen og om hva som skilte nord-

menn fra andre – som svensker og dansker? Eller for å formulere det litt annerledes: På hvilken måte kan vi snakke om et norsk fellesskap?

Skal vi forsøke å svare på slike spørsmål, er vi nødt til å konstatere at det dessverre ikke er bevart særlig mye materiale om hva den jevne mann og kvinne i Norge tenkte og følte om slike ting i gamle dager. Vi er nødt til å gå ut fra det som finnes i bevarte opptegnelser fra den kulturelle eliten, og fra det vi kan slutte ut fra ting vi vet om det norske samfunnet og om lignende samfunn andre steder.

Vi må anta at de fleste nordmenn hadde en forestilling om at de var norske – til forskjell fra, for eksempel, svenske og danske. Men det er vanskelig å vite hvor *sterk* denne forestillingen var, i forhold til forestillinger om tilhørighet og fellesskap – andre kollektive identiteter – som slekten, familien, bygden, kristendommen, og det å være undersått under kongen i København. Et annet poeng er at *innholdet* i forestillingen om det å være norsk rimeligvis var ganske tynt og vagt. Det er vanskelig å snakke om noen felles kultur i Norge i årene før 1814, det var få eller ingen samlende institusjoner, symboler og ritualer.

Både styrken i forestillingene om det å være norsk og innholdet i disse forestillingene var rimeligvis tydeligere i noen perioder enn i andre. Det er all grunn til å tro at forestillingene om et norsk fellesskap var sterkere tilstede på tampen av 1700-tallet enn i noen annen periode i dansketiden. Det skyldes ikke bare at en liten norsk elite for alvor satte det å være norsk på dagsordenen. Det skyldes også at leseferdigheter var ganske utbredt i det norske bondesamfunnet. Det igjen har nær sammenheng med innføringen av en skole for alle barn i 1739. Selv om innholdet i skolen i svært stor grad dreide seg om å oppdra barna til å bli troende lutheranske kristne, og selv om det i stor grad var religiøs litteratur som ble trykt og lest, så er det også dokumentert at mange nordmenn leste andre typer skrifter.

Mirakelåret 1814 og union med Sverige

1814 er uten sammenligning det store mirakelåret – *annuus mirabilis* – i Norges historie. I løpet av dette året ble Norge forvandlet fra en tilbakeliggende avkrok i Europa, styrt fra København, til en selvstendig stat, i en meget løs union med Sverige, med den mest demokratiske og moderne forfatningen i Europa.

Begivenhetene i 1814

Norge ble revet løs fra Danmark som følge av utviklingen i Napoleonskrigene. Danmark forsøkte lenge å holde seg nøytralt, men var blitt presset inn i krigen på Napoleons side etter at Storbritannia hadde erobret den dansk-norske flåten

i 1807. Sverige, derimot, sluttet seg til alliansen av Napoleons fiender. Anført av sin kraftfulle tronfølger Carl Johan, rykket svenske militære styrker inn i Danmark i slutten av 1813. Ved fredsslutningen i Kiel den 14. januar 1814 ble det bestemt at Norge skulle overføres fra kongen av Danmark til kongen av Sverige. De gamle norske koloniene Grønland, Island og Færøyene fortsatte å ligge under dansk styre.

Men den danske tronfølger Christian Frederik stilte seg i spissen for en oppstand i Norge mot Kjølfreden. Oppstanden utviklet seg i mer og mer frihetlig og nasjonalistisk retning. Det ble innkalt til en grunnlovgivende forsamling – en såkalt Riksforsamling – på Eidsvoll. Forsamlingen utarbeidet en grunnlov for en selvstendig norsk stat og valgte Christian Frederik til ny norsk konge. Undertegnelsen av Grunnloven og kongevalget foregikk den 17. mai.

Det viste seg imidlertid raskt at det ikke var mulig å forsvare en ren selvstendighet mot det militært overlegne Sverige. Christian Frederik sa seg villig til å abdisere i august. Norske og svenske forhandlere ble enige om en avtale der Norge skulle få beholde sin grunnlov og få fullt indre selvstyre i en ny union med Sverige. Unionen ble inngått 4. november 1814, og den var meget løs. De to landene fikk samme konge og felles utenriksstyre.

Riksforsamlingen på Eidsvoll var samlet våren 1814. Den vedtok en grunnlov og valgte konge for et selvstendig Norge. Den sentrale personen på bildet er Christian Magnus Falsen. Maleriet av Oscar Wergeland fra 1855 henger bak Stortingets talerstol.

Formelt sett ble det vedtatt to grunnlover i 1814: En av 17. mai og en av 4. november. Novembergrunnloven måtte vedtas på grunn av unionen med Sverige, men den var bare en lett revidert versjon av Grunnloven av 17. mai.

Hovedprinsippene i Grunnloven

Den nye Grunnloven av 1814 var bygget på utenlandske forbilder – fra USA, fra Frankrike og fra andre europeiske land. En sentral idé i Grunnloven var folkesuverenitet. I det dansk-norske eneveldet fra 1660 av, hadde det vært enkelte som insisterte på at myndighetenes legitimitet kom ovenfra, fra Gud. Andre argumenterte med at den eneveldige kongen hadde og måtte ha sin legitimitet nedenfra, fra folket. I Grunnloven av 1814 var det ingen tvil: Legitimiteten kom fra folket. Den grunnlovsgivende forsamlingen på Eidsvoll våren 1814 var et uttrykk for dette.

Et annet viktig innslag i Grunnloven var prinsippet om maktfordeling. Makten i den nye norske staten ble formelt delt mellom kongen og hans råd på den ene siden, og den nye nasjonalforsamlingen – Stortinget – på den annen. Kongen hadde såkalt utøvende myndighet. Stortinget skulle hovedsakelig gi lover og bevilge penger. Det folkevalgte Stortinget skulle ikke ha noen innflytelse over hvem kongen utnevnte til sine rådgivere, eller sagt på en annen måte: Det skulle være helt opp til kongen selv å utnevne medlemmene av regjeringen.

I tillegg til den utøvende og den lovgivende myndighet kom det vi kan kalle den dømmende myndighet. Domstolene skulle være uavhengige av de politiske maktøverne. Den høyeste rettsinstansen i Norge het – og heter fortsatt – Høyesterett.

Det demokratiske innslaget i Grunnloven er først og fremst knyttet til den folkevalgte nasjonalforsamlingen. Når det gjaldt Stortingets myndighet i forhold til kongemakten, var den norske Grunnloven ikke spesielt demokratisk sammenlignet med flere andre forfatninger fra det sene 1700-tall og det tidlige 1800-tall. Men det som gjør at den norske Grunnloven var mer demokratisk enn de aller fleste andre grunnlovene i samtiden, var at så mange fikk stemmerett. Nesten halvparten av alle voksne menn over 25 år fikk stemmerett til Stortinget. Det var ikke aktuelt å gi kvinner stemmerett. Likevel var stemmeretten langt mer utbredt i Norge enn i noe annet europeisk land på denne tiden. Det var igjen uttrykk for at det norske samfunnet i 1814 var relativt egalitært, sammenlignet med de fleste andre samfunn i Europa. Det eksisterte ikke noe aristokrati av betydning. Norske bønder var juridisk frie, og mange av dem eide sin egen jord. Alle voksne menn som eide jord på landet eller hadde leilendingkontrakter, eller som eide hus i byene, fikk stemmerett i 1814.

Forestillingene om enkeltmenneskers rettigheter var også tydelig tilstede i den norske Grunnloven. Paragraf 100 dreide seg for eksempel om ytringsfrihet og fastslo at «Trykkefrihed bør finde Sted» og at «Frimodige Ytringer om Stats-Styrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand ere Enhver

tilladte». Men det ble også tatt visse forbehold, blant annet når det gjaldt «Ringeagt mod Religion, Sædelighed eller de constitutionelle Magter». Grunnloven hadde også bestemmelser om forbud mot tortur, mot fengsling uten ved lov og dom og mot lover med tilbakevirkende kraft. Men Grunnloven sa ingen ting om religionsfrihet. Dens paragraf 2 fastslo at den evangelisk-lutherske lære skulle være statens offisielle religion. Denne paragrafen er blitt beryktet i ettertid, fordi den også inneholdt et forbud mot enkelte religiøse grupper: jøder, jesuitter og munkeordener ble nektet adgang til det norske riket. Dette forbudet – spesielt mot jøder – var omstridt allerede i samtiden. Forbudet mot jøder ble opphevet i 1851, mens munkeordener ble tillatt i Norge først på slutten av 1800-tallet. Jesuitter fikk adgang til Norge først i 1956.

Enda et viktig trekk ved den norske Grunnloven var bøndernes stilling. I den patriotiske elitens forestillinger om det særpreget norske sent på 1700-tallet var det kanskje viktigste symbolet den frie norske odelsbonde. Odelsretten var en gammel institusjon som skulle sørge for at jordeiendommer forble i slektens eie. Den ble oppfattet som en garanti for at den norske bonde hadde greid å holde seg fri og uavhengig gjennom hele dansketiden – i motsetning til bønder i Danmark. Enevoldsregimet forsøkte å avskaffe odelsretten før 1814, for å skape muligheter for friere omsetning av jordeiendommer i Norge. Men i 1814 ble odelsretten innført i selve Grunnloven, og senere forsøk på å avskaffe den har ikke ført frem.

Den norske Grunnloven av 1814 er den eldste skrevne konstitusjon i Europa. Formelt ble det forøvrig vedtatt to grunnlover i 1814. Den mest kjente er den som ble vedtatt på Eidsvoll i mai. Men fordi Norge ble tvunget inn i en ny union med Sverige, var det formelt sett nødvendig å vedta en ny grunnlov høsten 1814. Den nye Grunnloven av 4. november var bare en lett revidert versjon av Grunnloven av 17. mai.

Det er også noe annet som gjør året 1814 så spesielt i norsk historie. Allerede i samtiden var kommentatorer oppmerksom på at det egentlig var to store omveltninger i 1814. På den ene side fikk Norge en konstitusjonell, fri forfatning, til erstatning for det gamle eneveldet. På den annen side ble Norge igjen en selvstendig stat (riktignok i den nye, løse unionen med Sverige). Men disse to omveltningene var vevet inn i hverandre, og de ble i stor grad oppfattet som *to sider av samme sak*. På denne måten ble den nye politiske friheten og den nye nasjonale friheten tett forbundet med hverandre også i tiden etter 1814. Det vi kan kalle *ideene fra 1814*, har dannet en sterk ramme omkring den politiske kulturen i Norge. Norsk nasjonalisme har i ganske stor grad vært preget av politiske frihetsideer.

Man ser dette også på det symbolske plan. I og med begivenhetene i 1814 fikk nordmennene en rekke nye, felles symboler. Både Grunnloven og

det nye parlamentet Stortinget fikk stor nasjonal symbolverdi. Norge fikk, som andre stater, sitt eget flagg, og fra 1824 begynte enkelte nordmenn å feire den dagen Grunnloven ble vedtatt, 17. mai.

Embetsmannsstyret på 1800-tallet

I praksis ble den norske staten etter 1814 styrt av embetsmenn. Embetsmennene representerte kontinuitet fra enevoldstiden, de var en dominerende kraft i den norske eliten, og de hadde vært fremtredende i oppstanden i 1814. De hadde heller ikke særlig stor konkurranse i årene rundt 1814. Det var, som nevnt, ikke noe jordeiende aristokrati av betydning i Norge, og det handelsborgerskapet som eksisterte i 1814, gikk i betydelig grad under i de økonomiske krisetidene i årene som fulgte.

Embetsstandens sterke stilling i 1814 kom også direkte til uttrykk i Grunnloven. Embetsmenn fikk – som eneste gruppe – stemmerett uansett om de hadde jordeiendom eller ikke, og det ble presisert i Grunnloven at embetsmenn ikke kunne avsettes uten ved lov og dom. Det påfallende i europeisk sammenheng er at embetsmennene beholdt sitt grep over statsmakten så lenge. Utover på 1800-tallet gjorde bøndene seg stadig mer bemerket i stortingspolitikken. Men embetsmenn beholdt i årevis et hegemoni også på dette feltet. En viktig grunn er at embetsmennene skaffet seg ytterligere legitimitet i årene etter 1814. Etter at Carl Johan ble svensk og norsk konge i 1818, gjorde han flere fremstøt for å styrke kongemakten. Spesielt ønsket han at kongen skulle få absolutt veto i lovsaker (rett til å forkaste Stortingets lovvedtak), og ikke bare utsettende veto, som innebar at saken måtte behandles en gang til, av neste Storting. Men disse fremstøtene ble avvist av Stortinget gang på gang, og Stortinget ble dominert av embetsmenn. Carl Johans ønsker ble oppfattet som svensk press mot Norge i vide kretser, og embetspolitikernes motstand ga embetsstanden ytterligere nasjonal legitimitet.

Et viktig innslag i striden mellom kongen og Stortinget var at det ble utviklet en ideologisk forestilling om at Grunnloven var et dokument som ikke skulle endres. Spesielt sto denne forestillingen sterkt hos mange bondepolitikere. Forestillingen kalles gjerne *grunnlovskonservatisme*. Den gjorde at det ble vanskelig å endre paragrafer i Grunnloven senere på 1800-tallet – mange stortingmenn motsatte seg endringer bare fordi de mente at man aldri skulle endre Grunnloven. Men også etter at Stortinget begynte å gjøre endringer i Grunnloven, har grunnlovskonservatismen gjort seg gjeldende i Norge. Store deler av Grunnloven er ikke endret siden 1814, og på viktige punkter svarer Grunnlovens paragrafer ikke til dagens politiske system.

Under embetsstandens herredømme ble det politiske systemet ikke utviklet videre i demokratisk retning, med ett unntak: Lokalt selvstyre ble inn-

ført med de såkalte Formannskapslovene i 1837, som var starten på den ordningen med kommunestyre som gjelder i dag. De lovene var et kompromiss, mellom bondepolitikere, som ønsket et svært vidtgående lokalt selvstyre, og embetsmenn, som ønsket å beholde en tydelig statlig kontroll over norske kommuner.

Kulturell nasjonsbygging

Et hovedtema i utviklingen av det norske samfunnet etter 1814 var det vi kan kalle kulturell nasjonsbygging – utvikling av en norsk nasjonal identitet. Spesielt var dette temaet tydelig tilstede rundt midten av 1800-tallet, og måten det skjedde på, går inn i et typisk europeisk mønster. Den overgripende ideen var at det typisk norske var å finne i bondesamfunnet. I stor grad var det tale om å ta utgangspunkt i og samle inn kulturelt råmateriale. En elite fant et slikt råmateriale i bondekulturen, i form av lokale og regionale tradisjoner: eventyr, sagn, viser og folkedans. Mest kjent er P. Chr. Asbjørnsen og Jørgen Moe, som samlet inn eventyr, sagn og folkeviser. I neste omgang ble det innsamlede materialet bearbeidet og utropt til felles og særegent norsk kulturgods.

Adolph Tidemands og Hans Gudes maleri «Brudeferd i Hardanger» er antagelig det mest kjente uttrykket for norsk nasjonalromantikk på 1800-tallet. Maleriet viser bønder i sin fineste stas.

Et avgjørende element var videre at det eksisterte kanaler for formidling. Viktigst var skolesystemet. Det ble bygget kraftig ut fra midten av 1800-tallet. En lov om allmueskolen av 1860 betydde at skolen ikke lenger så det som sin hovedoppgave å lære barna å bli gode kristne mennesker. I annen halvdel av 1800-tallet ble undervisning og lærebøker i stor grad preget av nasjonale verdier og nasjonalistiske ideer.

Et sentralt element i dette gjennombruddet var interessen for den norske middelalderhistorien, dens vikingtokter, dens litteratur, språk og kulturytringer. Denne interessen holdt seg som en viktig del av norsk kulturliv helt frem til annen verdenskrig, da Vidkun Quislings naziparti Nasjonal Samling dyrket den ut i det absurde og diskrediterte flere gamle norske kulturelle institusjoner og symboler.

Et annet sentralt element var skriftspråket i Norge. I 1814 var skriftspråket dansk, og det fortsatte det å være i årene etter 1814. Mange i den norske eliten så dette som høyst utilfredsstillende. Det ble fremsatt ulike løsninger på problemet med skriftspråket i Norge. Et radikalt alternativ ble utarbeidet av Ivar Aasen. I 1840-årene samlet han inn talemålsprøver fra de strøk i norske bygder som etter hans mening var minst påvirket av dansk. Deretter sammenholdt han det innsamlede materialet med det gammelnorske skriftspråket og konstruerte en moderne norsk skriftspråknormal. Den fikk navnet *landsmaal*, og fra 1885 av ble landsmålet offisielt likestilt med det som den gang ble kalt «det almindelige Bogsprog». Men Aasens løsning var også kontroversiell. Et alternativ var en gradvis fornorskning av det danske skriftspråket. Striden om skriftspråket har vært et viktig innslag i norsk kultur- og samfunnsliv helt siden Aasens tid. På 1900-tallet var det lenge en uttalt målsetning å bringe de to skriftspråkene sammen til ett felles språk, samnorsk. I dag er denne strategien oppgitt. I 1930 ble landsmålet omdøpt til nynorsk, mens det fornorskede «almindelige Bogsprog» fikk navnet bokmål.

En opplagt skyggeside ved den kulturelle nasjonalismen på 1800-tallet var behandlingen av samene og de finsk-ættede kvenene. Samene er et urfolk, mens kvenene er en etnisk minoritet som har innvandret til Norge i historisk tid. Både samer og kvener bodde hovedsakelig i det nordlige Norge, og de ble utsatt for en systematisk fornorskningsspolitikk fra rundt 1850 av. Ideen var at de måtte bli norske, på linje med andre nordmenn, og da måtte de legge av seg sitt språk og sine kulturelle særtrekk. De viktigste redskapene for fornorskningen var skolen og kirken. Fornorskningsspolitikken varte i rundt hundre år, til midt på 1900-tallet. Også enkelte andre etniske minoriteter – som rom (sigøynere) og romani (reisende/tatere) – er blitt utsatt for ulike former for fornorskningsspolitikk.

Det sene 1800-tall var en norsk gullalder for litteratur, malerkunst og

musikk. Diktere som Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson var i utgangspunktet produkter av den kulturelle nasjonalismen midt i hundreåret. Men spesielt Ibsen beveget seg etter hvert langt ut over og bort fra dette utgangspunktet.

Et annet trekk ved nasjonal norsk kultur sent på 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet var den sterke opptattheten av polare strøk. Det hadde vært drevet fiske og fangstvirksomhet i nord-områdene i århundrer. Men nå kom i tillegg en utferdstrang i form av oppdagelsesreiser og andre ekspedisjoner. I 1888–89 ledet Fridtjof Nansen den første ekspedisjonen som gikk på ski over Grønland. Det gjorde Nansen omgående til Norges store nasjonalhelt. Enda mer oppmerksomhet fikk en ny Nansen-ekspedisjon i midten av 1890-årene: et heroisk, men mislykket forsøk på å nå Nordpolen. I 1911 kunne en norsk ekspedisjon ledet av Roald Amundsen, som de første mennesker sette sine ben på Sydpolen.

En følge av denne interessen for polarområdene var at Norge ekspanderte geografisk. Det gjaldt både i Nordishavet og i Antarktis. Svalbard og Jan Mayen blir regnet som en del av Kongeriket Norge, selv om Svalbardtraktaten av 1920 også gir enkelte andre land spesielle rettigheter på Svalbard. Dronning Maud Land og Peter Is øy i Antarktis og Bouvetøya i Sør-Atlanteren er underlagt Norge som såkalte biland.

Parlamentarisme og unionsoppløsning

Embetsregimet ble styrtet i 1884, etter en dramatisk, men ublodig maktkamp. Regimets motstandere var en bredt sammensatt koalisjon, sosialt sett var det hovedsakelig tale om en middelklasse i vid forstand – ikke minst gjorde bøndene seg sterkt bemerket i koalisjonen. Stortinget tiltok seg avgjørende innflytelse over hvem som skulle sitte i regjeringen. Vi sier gjerne at parlamentarismen ble innført i Norge i 1884. Men det skjedde aldri gjennom noen formell beslutning.

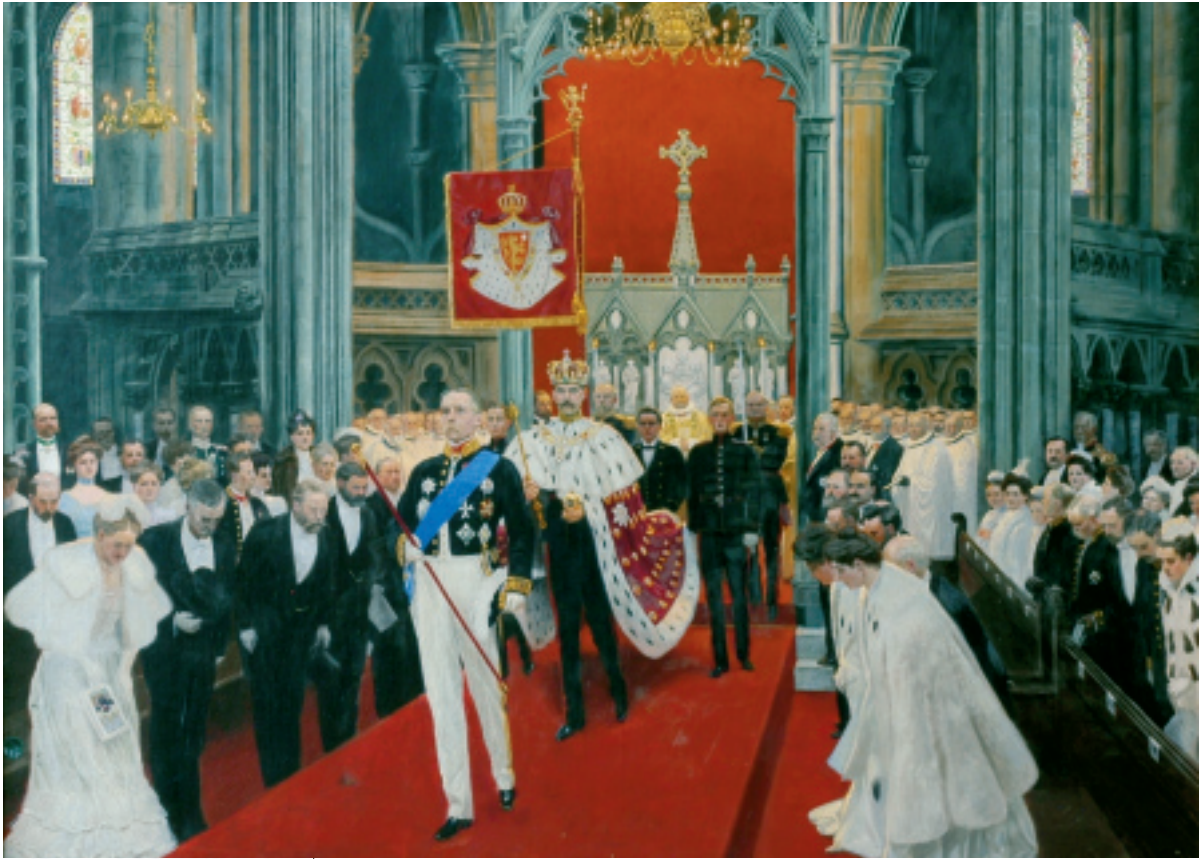
På 1800-tallet og utover på 1900-tallet var det en viss debatt om Høyesteretts rolle. I maktkampen i 1880-årene hadde Høyesterett tatt stilling for embetsmannsregjeringen. Etter 1884 dreide debatten seg særlig om Høyesterett skulle kunne prøve om Stortingets lovvedtak var i overensstemmelse med Grunnloven – den såkalte prøvingsretten. Men Høyesterett i Norge har aldri blitt så politisert som i USA. Høyesteretts viktigste oppgaver har vært tolkning av lovene og utvikling av retten der det ikke har vært lovgivning.

Unionen med Sverige ble oppløst i 1905, etter et ensidig norsk stortingsvedtak 7. juni, og etter at nasjonalistiske strømninger i stadig større grad var begynt å prege det norske samfunnslivet. Unionsoppløsningen inneholdt flere dramatiske øyeblikk. Men Sverige aksepterte utfallet etter forhandlinger, etter et visst press fra europeiske stormakter, og etter at en norsk folkeavstemning hadde sagt ja til unionsoppløsning. Bare 184 innbitte unionstilhengere stemte

Fridtjof Nansens bok «Paa ski over Grønland» fra 1890 beskrev Nansens ferd over Grønland 1888–89. Den bidro også sterkt til å gjøre skiløping til noe av en folkesport i Norge.

Kong Haakon VII blir kronet i Nidaros Domkirke 22. juni 1906. Kong Haakon het opprinnelig Carl og var dansk prins. Han ble valgt til norsk konge etter en folkeavstemning i november 1905. Hans dronning het Maud, og hun var britisk prinsesse. Maleri av A. Bloch.

for fortsatt tilknytning til Sverige, mens 368 208 støttet Stortingets 7. juni-vedtak. Tallene vitner om en massiv norsk opinion mot unionen sommeren 1905, men også om et ganske massivt meningstrykk. Det var bare menn som hadde stemmerett i denne folkeavstemningen, men et kvinneopprop til støtte for 7. juni-vedtaket samlet 250 000 underskrifter fra norske kvinner. I en annen folkeavstemning ble det avgjort at Norge fortsatt skulle være et kongedømme, og den danske prins Carl ble ny norsk konge med navnet Haakon VII.

Et viktig innslag i konflikten med Sverige før 1905 var striden om flagget. Fra 1840-årene av hadde både det norske og det svenske flagget hatt et eget *unionsmerke*. I 1890-årene ville de nasjonalistiske kreftene i Norge fjerne dette merket. Det rene norske flagg ble oppfattet som et sentralt nasjonalt symbol. Det var derfor også en sterk nasjonal markering da Stortinget vedtok å fjerne unionsmerket fra handelsflagget.

Maktkampen i 1880-årene førte også til at det for første gang ble dannet landsomfattende politiske partier i Norge. De første var Venstre og Høyre. Siden er det politiske systemet i stadig større grad bygget opp rundt partiene. Det Norske Arbeiderparti ble stiftet allerede i 1887, men partiet ble en politisk

maktfaktor først i tiden etter 1905. Et Venstre-flertall på Stortinget sørget for at det politiske systemet ble demokratisert etter 1884. Allmenn stemmerett for menn ble innført i 1898, allmenn stemmerett for kvinner ble innført i 1913.

Å være norsk i 1905

Det å være norsk i 1905 var noe annet enn det å være norsk hundre år tidligere. I og med oppløsningen av unionen ble Norge en fullt ut selvstendig stat. Men i tillegg kunne nordmenn i 1905 oppleve et fellesskap med et bredt kulturelt innhold. En nordmann fra Agder-fylkene i det sørlige Norge hadde en rekke symboler, ritualer og kulturelementer felles med en nordmann fra Nord-Norge: Stortinget, Grunnloven, feiring av 17. mai, Asbjørnsen og Moes eventyr, Edvard Griegs musikk, Snorres kongesagaer, Bjørnsons bondefortellinger. I 1905 var det utbygde rammer for denne felles nasjonale bevisstheten: et vel fungerende politisk system og et utbygd skolevesen. Samfunnet var blitt modernisert, ikke minst gjennom utbygging av kommunikasjoner som veier, broer, kanaler, jernbane, telegraf og telefon. Det eksisterte en bred litterær offentlighet. Nordmenn i 1905 kunne ikke bare lese og skrive (lese kunne svært mange i 1805 også) – de kunne kjøpe og lese aviser, pamfletter og bøker i en helt annen utstrekning i 1905 enn i 1805. I 1805 måtte fellesskapet mellom en nordmann i det sørlige Norge og en nordmann i Finnmark fortone seg svært så abstrakt – i den grad det fortonet seg i det hele tatt – og fattig på innhold.

I 1905 var det et stort innslag av etniske svensker i Norge. Det offisielle tallet var rundt 50 000, i virkeligheten var trolig tallet det dobbelte. Det er anslått at i alt 130 000 innvandrere kom til Norge i andre halvdel av 1800-tallet. De fleste hadde kommet for å få arbeid. Dessuten var det et betydelig inngifte mellom nordmenn og svensker i grenseområdene. Den svenske minoriteten kunne blitt et stort problem under den sterke politiske konflikten i 1905 og årene før. Men det ble den ikke. Over tid ble svenskene enten assimilert i den norske befolkningen, eller de reiste hjem til Sverige.

Hvis vi skal se på formalitetene rundt det å være norsk, så kom den første egentlige loven om norsk statsborgerskap i 1888. Det viktigste prinsippet i den var det såkalte avstammingsprinsippet – barn av norske statsborgere fikk automatisk norsk statsborgerskap. Det vil si: Det var farens statsborgerskap som avgjorde. Før dette var det i praksis bosted som avgjorde.

I 1924 kom det en ny statsborgerlov. Den bygget fortsatt på avstammingsprinsippet. Men det kom også inn et annet viktig prinsipp i den – det såkalte bostedsprinsippet. Barn som var født i Norge av utenlandske statsborgere, og som fortsatte å bo i Norge, ble under visse betingelser norske statsborgere da de fylte 22 år.

Enda en lovendring om statsborgerskap kom i 1950. Det var et felles nordisk opplegg – norske prinsipper om statsborgerrett ble samordnet med lovene i Sverige og Danmark, slik at alle de tre landene vedtok nye, likelydende lover. Med denne nye loven ble kvinnene mer likestilt med mennene hva statsborgerrett angikk.

Økonomisk oppsving og velferdsstat

I 1814 bodde det snaut 900 000 mennesker i Norge. Femti år senere var dette tallet nesten fordoblet. Det betydde igjen et voldsomt press på ressursene. Men i motsetning til middelalderen, kunne 1800-tallet by på en radikal omlegning av næringsveier og produksjonsmetoder, om enn kanskje ikke fullt så raskt som man skulle tro.

Industrialisering, utvandring og skipsfart

Ved midten av 1800-tallet kan man se de første spor av moderne industri i Norge. Men det var på kort sikt et beskjedent fenomen: en del tekstilindustri og etter hvert nye mekaniske verksteder. Landbruket var fortsatt dominerende som næringsgren, byene hadde ikke absorbert noe særlig av befolkningsveksten. Det såkalte husmannsvesenet på landsbygda vokste kraftig. Det var en ordning der husmannen fikk leie et jordstykke av en gårdbruker. Til gjengjeld måtte husmannen arbeide for gårdbrukeren eller betale leie.

Under husmennene igjen dannet det seg stadig større underklassesjikt. I annen halvdel av 1800-tallet gikk det norske landbruket inn i en smertefull prosess: tilpasning til det nye samfunn, dominert av pengeøkonomi, handel og kapitalismens dynamikk.

Det norske samfunnet kunne meget vel havnet i kraftig ubalanse, hvis ikke en ventil var blitt åpnet: fra 1865 av og femti år fremover ble utvandring til Nord-Amerika løsningen for godt over en halv million nordmenn. Også før 1865 hadde det vært en viss utvandring den veien, og den fortsatte til innpå 1920-tallet. Etter hvert ble moderne industri, handel og servicenæringer den ventilen som tok av for mesteparten av befolkningsøkningen.

Den næringen som vokste raskest midt på 1800-tallet, var skipsfarten. Spesielt i 1850- og 1860-årene kunne Norge utnytte et enormt oppsving i verdenshandelen. Dette var mulig, takket være at de ideologiske konjunktorene i verden tilsa frihandel. Det norske embetsmannsstyret var sterkt preget av liberalistiske doktriner og la forholdene til rette for at skipsfarten kunne utfolde seg. En tid kunne det se ut som om hver eneste vik på Sørlandskysten hadde sitt eget lille skipsverft. I 1880 var den norske handelsflåten verdens tredje største. Etter en smertefull omlegning fra seil til damp mot slutten av hundre-

året, har skipsfarten fortsatt å prege norsk næringsliv og kultur helt frem til våre dager.

Industriutviklingen i Norge skjøt fart i to etapper: først i 1870- og 1880-årene og deretter i tiden etter 1900. I den første perioden var det i stor grad tale om mekaniske verksteder og avansert treforedling, i annen omgang var elektrokjemisk og elektrometallurgisk industri viktig. Fossekraft som ga elektrisitet, ble plutselig gull verdt for Norge, og tidlig på 1900-tallet ble det grunnlagt en rekke nye industristeder. Rundt århundreskiftet var samfunnet i ferd med å bli grunnleggende endret: Det ble industrialisert og det ble urbanisert, det vil si at folk flyttet fra landsbygda til byene. Men primærnæringene jordbruk, skogbruk og ikke minst fiske skulle fortsette å være viktige.

Tendensen videre utover i det 20. århundre og inn i det 21. har vært en kraftig økonomisk vekst. Det var tilfelle selv i 1930-årene, som var preget av økonomiske og sosiale kriser – blant annet en betydelig arbeidsløshet.

Arbeiderpartistyre og tysk okkupasjon

På 1900-tallet ble det politiske liv i Norge i stor grad dominert av Det norske Arbeiderparti. Partiet hadde en beskjeden start, men begynte å samle større og større oppslutning i tiden rundt første verdenskrig. I utgangspunktet var partiet sosialdemokratisk; det ville innføre sosialismen ved fredelige, demokratiske midler. En erklært revolusjonær periode fra 1918 av ble en historisk parentes, selv om partiet brukte mange år på helt å komme ut av parentesen. I 1935 dannet Johan Nygaardsvold en Arbeiderpartiregjering etter et kompromiss med Bondepartiet. Det markerer et viktig skille i norsk politisk historie. Arbeiderpartiet satt med regjeringsmakt i Norge uavbrutt i nærmere 30 år. Ideen om å innføre sosialismen var i lang tid fortsatt tilstede, men forsvant etter hvert utenfor horisonten.

Naturligvis ble den faktiske styringen avbrutt av annen verdenskrig. Under første verdenskrig hadde Norge vært nøytralt, takket være en kraftfull og vellykket manøvrering fra regjeringen, og takket være at de krigførende stormaktene foretrakk et nøytralt Norge. I den andre verdenskrigen ble Norge okkupert av Nazi-Tyskland. Norge ble invadert 9. april 1940. De norske myndighetene var helt uforberedt, men regjeringen valgte likevel krig. Etter et par måneders kamper kapitulerte de norske militære styrkene, og kongen og regjeringen flyktet til Storbritannia. De tyske okkupantene kunne støtte seg på partiet Nasjonal Samling, ledet av Vidkun Quisling. Dette partiet fikk noe sånt som 50 000 medlemmer i løpet av krigen. Tyskerne og deres norske kollaboratører (medløpere) forsøkte å omdanne det norske samfunnet til en nasjonal-sosialistisk førerstat. Forsøkene møtte stor motstand i det norske sivile samfunnet.

Tyske soldater marsjerer gjennom Bergens gater i 1940. Nazi-Tyskland angrep Norge 9. april 1940. Etter en kort krig ble Norge okkupert i fem år.

Sammenlignet med de fleste andre land som ble trukket inn i storkrigen, slapp Norge billig unna, selv om rundt 10 000 ble drept som følge av krig og okkupasjon. Bare Danmark peker seg ut som heldigere av tyskokkuperte land i Europa.

Den enkeltgruppen som led mest under okkupasjonen, var de norske jødene. Under okkupasjonstiden ble den jødiske minoriteten i Norge forfulgt, trakassert og fengslet. I 1942 bodde det rundt 1800 jøder i Norge. Høsten 1942 ble bortimot halvparten av disse jødene deportert til konsentrasjonsleirer i det tyskokkuperte Polen. Resten greide å komme seg unna. De aller fleste jødene som ble tatt, ble drept i de tyske konsentrasjonsleirene. Bare 32 overlevde.

Etter krigen ble norske kollaboratører utsatt for et omfattende rettsoppgjør. Blant annet ble medlemskap i Nasjonal Samling fra 9. april 1940 i seg selv kriminalisert.

Den norske velferdsstaten

I tiden etter 1905 var det stor enighet i Norge om å føre en nøytralitetspolitikk. Denne politikken var, som nevnt, vellykket under første verdenskrig. Men erfaringene fra annen verdenskrig gjorde at nøytralitetspolitikken ble oppgitt.

I 1949 sluttet Norge seg til den vestlige militære alliansen NATO (North Atlantic Treaty Organization). Siden da er det bare deler av den politiske venstresiden som har vært imot norsk NATO-medlemskap.

Men også på andre måter har Norge vært aktiv i det internasjonale samfunn i tiden etter annen verdenskrig. De Forente Nasjoner – FN – ble opprettet i kjølvannet av krigen, og den første generalsekretæren i FN var nordmannen Trygve Lie. Allerede i tiden rundt 1905 var det enkelte røster som mente at Norge, som et lite land, kunne spille en viktig rolle for å skape fred i verden. Norge fikk da også æren av å dele ut Nobels Fredspris. I vår tid har norske myndigheter og enkeltpersoner forsøkt å spille en aktiv rolle som fredsmeglere i flere konflikter, blant annet i Midtøsten. Fra 1960-årene av har det også vært en sterk opinion i Norge for å gi utviklingshjelp til den fattige verden.

Derimot har den norske opinionen vært mer tvetydig til formalisert samarbeid og integrasjon mellom stater i Europa. I flere omganger har det vært på tale at Norge skulle bli medlem av det europeiske fellesskapet EEC (på norsk EF), i dag EU – den Europeiske Union. Både i 1972 og i 1994 var det folkeavstemninger om norsk medlemskap. Begge gangene vant Nei-siden en knapp, men tydelig seier. Norge står fortsatt utenfor EU, men har et utstrakt samarbeid og en formalisert kontakt gjennom EØS – det europeiske økonomiske samarbeidet. Debattene om norsk EF- og EU-medlemskap var vidtgående og heftige, og både tilhengere og motstandere fremførte en rekke ulike argumenter. Tilhengerne argumenterte blant annet med at EEC/EF/EU var en garanti for fred, at norsk medlemskap ville være økonomisk gunstig, og at Norge burde bidra aktivt for å skaffe seg innflytelse og påvirke politikken i det europeiske fellesskapet innenfra. Motstanderne argumenterte blant annet med at norsk medlemskap ville bety en alvorlig svekkelse av det norske selvstyret, og i forlengelsen av det et demokratisk underskudd – Norge ville på vesentlige punkter bli styrt fra Brussel.

I tiden etter annen verdenskrig har ideen om en statlig styrt sosial utjevning og sosial trygghet for alle – vanligvis kalt ideen om velferdsstaten – hatt et solid ideologisk hegemoni. Ideen om en velferdsstat blir gjerne forbundet med Arbeiderpartiets politiske hegemoni, og enkelte historikere mener at «sosialdemokratiets tidsalder» eller «den sosialdemokratiske orden» er dekkende karakteristikk av tiden fra 1945 til rundt 1980. Men også andre politiske partier – særlig Venstre – har gitt viktige bidrag til utviklingen av velferdsstaten. Det tydeligste uttrykket for velferdsstatsideen i Norge er den samordnede Folketrygden. Den ble innført i 1965 av et enstemmig storting.

Etter 1980 har et av de viktigste trekkene ved norsk politisk kultur vært kampen for full reell likestilling mellom kjønnene. Et mulig gjennombrudd for denne kampen var loven om adgang til selvbestemt abort av 1978. Et annet

Arbeiderpartiplakat fra valgkampen i 1949.

Gro Harlem Brundtlands annen regjering 1986, også kalt «kvinneregjeringen». 8 av 17 statsråder var kvinner.

gjennombrudd var at kravet om barnehager for alle barn ble satt høyt oppe på den politiske dagsordenen. I 1981 ble Gro Harlem Brundtland Norges første kvinnelige statsminister, og fra midten av 1980-tallet har alle norske regjeringer hatt et betydelig antall kvinnelige medlemmer. Samtidig har lover om likestilling og statlige institusjoner som likestillingsombud bidratt til å heve kvinneandelen i en rekke ulike sammenhenger.

Velferdsstaten har hatt som sin forutsetning en sterk statlig styring med og kontroll over økonomien. Ideen er et allment europeisk, kanskje særlig et nordisk, fenomen. Samtidig har den hatt visse særpreg i Norge: spesielt en utstrakt bruk av offentlige overføringer til enkeltpersoner og næringer. Dette har blant annet hatt som følge at enkelte vanskelige omstillinger i det økonomiske og sosiale liv har blitt unngått eller utsatt.

Norges historiske flaks

En viktig grunn til at det har vært mulig å unngå vanskelige omstillinger og nedskjæringer, har vært en ny ressurs som plutselig dukket opp i rett tid og som har vært gull verdt for Norge. Tidlig på 1900-tallet var det fossekraft, etter 1975 har det vært oljen i Nordsjøen. På denne måten kan den suksessrike norske utviklingen siden 1814 til en viss grad forklares ved historisk flaks, gunstig geopolitisk beliggenhet og gunstig økonomisk timing: Skipsfarten kunne

bygge seg opp på gedigne internasjonale konjunkturer på 1800-tallet, utvandringen kunne ta av for befolkningsoverskuddet på landsbygda, fossekraften var der og kunne utnyttes da tiden var inne, det samme kan man si om oljen. Norge fikk svært gunstige betingelser for unionen med Sverige i 1814, unngikk en opprivende borgerkrig i 1884 og en opprivende krig i 1905, unngikk å bli blandet inn i første verdenskrig, slapp relativt billig fra en okkupasjon under annen verdenskrig. Men denne flaksen kom ikke av seg selv: Den må settes inn i en ramme av politisk styring, politiske og kulturelle ideer, lange sosiale og økonomiske linjer. Det går linjer fra det relativt egalitære bondesamfunnet i Norge i middelalderen til det relativt egalitære moderne samfunnet i Norge i dag. I dette spillet mellom slike lange linjer og mer eller mindre tilfeldige, dramatiske faktorer har den norske historien utfoldet seg.

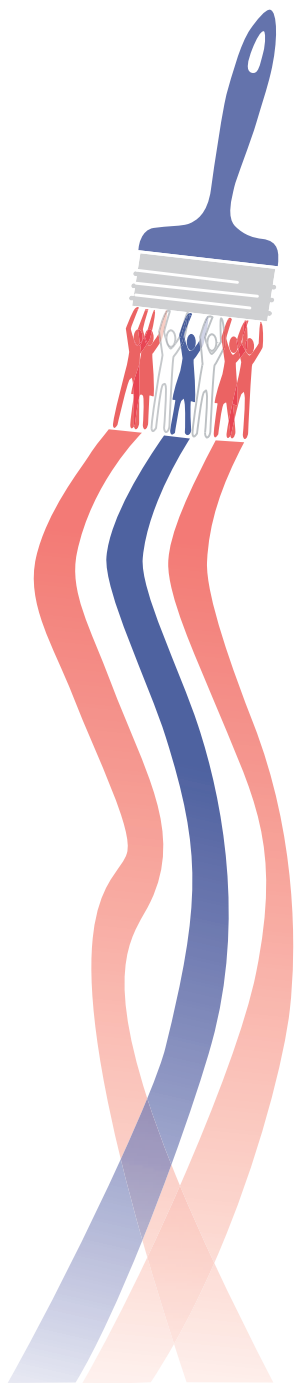
Det flerkulturelle Norge

I 1905 var de viktigste etniske minoritetene i Norge samer og svensker. Andre etniske minoriteter av en viss betydning var kvener, skogfinner, jøder, romani, dansker og tyskere. Samene har nå fått status som urfolk, blant annet med bruk av samisk som første skolespråk fra 1959, og et eget sameting fra 1989. Et enda viktigere utviklingstrekk for det norske samfunnet som helhet, er innvandringen de siste tiårene. Fra 1970-årene av har det vært en ikke ubetydelig innvandring til Norge, selv om Norge formelt sett har hatt innvandringsstopp siden 1975. I utgangspunktet var det hovedsakelig arbeidsinnvandring, og det er fra 1970-årene at ordet «fremmedarbeider» er blitt vanlig i Norge. Etter hvert har det også vært tale om flyktninger, asylsøkere og familiegjenforeninger. Resultatet er at det har etablert seg mange forskjellige etniske minoriteter i Norge. Så mange, og så store, at det er ganske vanlig å omtale Norge i begynnelsen av det 21. århundre som et multietnisk eller flerkulturelt samfunn. Det gjør i sin tur at man må se nærmere på hva det betyr å være norsk i dag. Mange av de kulturelt pregede elementene i norsk nasjonal identitet fra 1800-tallet er kanskje svekket. Men de sentrale nasjonale symbolene fra 1814 eller med utgangspunkt i 1814 – Stortinget, flagget, 17. mai, Grunnloven – vil fortsatt kunne danne en meningsfull ramme for en moderne norsk identitet.

Dagens Norge

Andreas Hompland

Nasjonaldagen

Barnetoget 17. mai er selve det norske favorittbildet. Det knytter an til fortellingen om det historiske Norge, og samtidig bærer det i seg en positiv forestilling om det moderne norske mangfold. Selv om grunntrekkene er de samme, skifter bildet over tid når nye elementer kommer til. Å være norsk er noe annet i 2005 og 2014 enn i 1905 og 1814. Nasjonsbyggingen blir aldri ferdig, men er en kontinuerlig prosess.

Frihet og selvstendighet

Den nasjonale selvstendigheten oppfattes som et relativt nytt fenomen som det er viktig å forsvare. Når «friheten» hylles 17. mai, er det tre årstall som trekkes fram: 1814, 1905 og 1945. I 1814 fikk vi egen grunnlov og frihet fra Danmark, men kom i union med Sverige. I 1905 ble denne unionen oppløst og vi fikk full selvstendighet og vårt eget kongehus. Når det ofte vises til «krigen» i 17. mai-taler, er det andre verdenskrig (1940–45) da Norge var okkupert av det nazistiske Tyskland. Bekransning av minnesmerker over dem som falt under krigen, er et fast innslag i feiringen av dagen i bygd og by over hele landet.

Kongefamilien har en sentral plass 17. mai. I Oslo går barnetoget til Slottet der de kongelige hilser fra balkongen. Kongehuset symboliserer både nasjonal uavhengighet og nasjonalt fellesskap. Kongehuset er jevngammelt med det selvstendige Norge, og det styrket sin posisjon da Kongen på en meget bestemt måte motsatte seg det tyske styret under krigen. Kongehuset har bare rent formelle oppgaver i styringen av landet og står utenfor de politiske stridighetene. Derfor passer det som hånd i hanske til 17. mai-feiringen, for den dagen markeres alt som samler, og ikke det som kan splitte.

Som ved andre festlige og høytidelige anledninger setter det norske flagget sitt preg på 17. mai – både fra offentlige bygninger og private flaggstenger, på jakker og kjoler, og i barnehender. Når noen arrangører forbyr andre nasjonalflagg enn det norske i 17. mai-toget, er begrunnelsen at alle bør samle seg under det norske flagget på nasjonaldagen, selv om de har ulik nasjonal bakgrunn og kulturell tilhørighet. Det internasjonale ved feiringen av dagen blir markert med FN-flagg.

17. mai er festantrekkenes dag. Mange pynter seg med nasjonalt særpreg: norske bunader, sarier og festdrakter fra andre land. Det påfallende med bunad-

ene, som også blir båret av mange kvinner i byene, er at de signaliserer regional opprinnelse. I Norge er det en nasjonal handling å markere lokal tilhørighet.

Feiringen av grunnlovsdagen har et sivilt preg. Hovedarrangementet er ikke en militærparade, men et barnetog med glede og hurrarop. 17. mai blir ofte omtalt som «barnas dag». Det er fritt fram for is, brus, pølser og ballonger, pluss penger til lodd og spill. Både foreldre og andre voksne følger barnas dagsorden. Den lokale skolen i bydelen eller bygda er sentrum for arrangementer med første og siste vers av «Ja, vi elsker», tale for dagen, korpsmusikk, leker og matservering. Pølser og vafler er stadig oftere supplert med retter som innvandrere fra andre matkulturer tar med seg. Etter slike fellesarrangementer fortsetter gjerne feiringen av dagen i mindre grupper med familie og venner. Å feire lokalt er å handle nasjonalt.

17. mai er en unntaksdag og en festdag. Årstiden gjør den også til en markering av våren med håp om sol og varme på dagen. Det pyntes med nyt-sprunget bjørkeløv, og mang en 17. mai-tale er bygd opp omkring nytt liv som

17. mai feires Grunnloven av 1814 og det frie og selvstendige Norge. Det er en festdag som også markerer felles grunnverdier og mangfoldet i dagens norske samfunn. Bildet viser barnetoget på Karl Johans gate i Oslo på vei mot Slottet.

spirer og gror. Det er en høytidsdag med innslag av festival og karneval. «Russen», de som går ut av videregående skole, har frie tøylar til å støye og bråke og oppføre seg på de merkeligste måter. Men det er også både tillatt og forventet at andre skal være annerledes enn ellers 17. mai, og det er lov å være litt matt og sliten dagen etter. «18. mai» er et begrep for det. Da begynner hverdagen igjen.

Den nasjonale ombygging

Det som feires 17. mai, er i utgangspunktet den demokratiske Grunnloven fra 1814 med frihet, likhet og rettssikkerhet for alle som bor i landet. Men denne kjernen er omgitt av markering av nasjonal uavhengighet og det som framstår som fellesverdier i det norske samfunnet og knytter det norske folk sammen. 17. mai har derfor trekk fra to ulike tradisjoner: *Demos* med vekt på politiske og juridiske rettigheter og plikter ved å være borger i en stat, og *ethos* med vekt på å høre til et etnisk og kulturelt fellesskap. Dette er også en spenning i debatten om hva som skal prege dagens og framtidens norske samfunn: assimilering, integrering, inkludering, mangfold. Hvordan skal et samfunn med en nokså enhetlig etnisk og kulturell tradisjon fungere som et flerkulturelt fellesskap i en globalisert verden?

Den norske legering

Både sett utenfra og i det norske selvbildet har Norge framstått som et homogent og likeartet land, med samme etnisitet, religion, språk og kultur. Men innenfor dette fellesskapet er det store spenn og motsetninger – både i næringsgrunnlag, levemåter og kulturelle tradisjoner. Norge er en legering av ulikheter.

«Norske verdier» er en løs, men høyst levende samlesekk. Samtidig er det blitt større rom for bindestreks-nasjonaliteter og flerkulturelle identiteter, slik at det «å være norsk» ikke lenger er knyttet til begrepet nordmann i historisk, kulturell og etnisk forstand. Ali Nordmann er kommet i tillegg til Ola og Kari. Selv om «nordmann» kan dekke alle norske borgere, brukes det også i snevrere betydning og av og til ironisk om «norske nordmenn fra Norge».

Når det multikulturelle og fleretniske er realiteten, er man blitt mer åpen for at det handler om ulikheter mellom kulturer og tradisjoner i et heterogent Norge – både i forhold til nye innvandrere, og mellom dem som har levd her fra før i hver sine klasser, kulturer og landsdeler. Det er en spenning mellom å framheve det tradisjonelt norske og å omforme «det norske» til noe annet og mer inkluderende. I Henrik Ibsens skuespill «Kongsemnerne» fra borgerkrigenes tid sier kong Håkon Håkonsson (1204–1263): «Norge var et *rike*, det

skal bli et *folk*». Den moderne utfordringen er kanskje den motsatte: Det Norge som har vært ett folk, skal bli et rike med ulike folk.

Den samiske nasjon

Det samiske språket er helt forskjellig fra norsk. Joiken er samenes særpregede musikkform, og den har fått sin plass i verdensmusikken med artister som Mari Boine. Det tradisjonelle samiske næringsgrunnlaget er reindrift, fangst og fiske. På nomadisk vis har samene fulgt tamreinens vandringer mellom beiteområdene etter årstidene. Det er et fåtall av samene som lever av reindrift i dagens Norge. De arbeider innen alle yrker og bor over hele landet, men indre Finnmark er selve kjerneområdet.

Norske myndigheters forhold til samene har til tider vært preget av en hardhendt assimilering: De skulle gjøres til «vanlige nordmenn». Først de siste par tiårene har samene fått status som et urfolk med full respekt for sitt språk og sine kulturelle tradisjoner. Det er anerkjent som et faktum at den norske stat er etablert på territoriet til to folk: det norske og det samiske. Fornorskingspolitikken er forlatt og offisielt beklaget, og den samiske identitet er styrket. Samene er norske borgere, med Sametinget som et eget politisk organ. Gjennom Finnmarksloven har samene fått anerkjent rettigheter til grunn i Finnmark fylke.

Mens samene er et urfolk i Norge, har noen andre folkegrupper fått status som nasjonale minoriteter med kulturell egenart og dype historiske røtter i landet: kvener i Nord-Norge, skogfinner i de sørlige grensestrøkene mot Sverige, jøder, tatere (romanifolket) og sigøynere (rom). Fra 1970-tallet har det kommet en rekke nye minoriteter med bakgrunn i Asia, Afrika og Latin-Amerika som skiller seg fra den innfødte majoritetsbefolkningen. Det flerkulturelle Norge består av folk fra mer enn 200 ulike nasjonaliteter. Med moderne informasjonsteknologi er det fullt mulig å leve i kulturelle enklaver med sitt hjemlands fjernsynsprogrammer og nettaviser.

Motkulturene

Også innen den etnisk norske befolkningen er det klare kulturelle forskjeller. Selv om de avtar med høyere utdanningsnivå, økt velstand og mer flytting, er forskjellene stadig betydelige, og de følger gjerne geografien: øst-vest og nord-sør. Nordmenn flest er meget bevisst sine røtter og identifiserer seg med fødestedet. Norge er på mange måter en samling av ganske selvbevisste lokalsamfunn. På spørsmål om hvor de kommer fra, svarer nordmenn gjerne med hvor de vokste opp, selv om de har bodd et annet sted i landet i storparten av livet. Det gjenspeiler seg også i dialektene som er ganske forskjellige, og som mange oppfatter det som en æressak å holde fast ved. Det er vanlig å bruke en lett til-

Den norske staten er etablert på territoriet til to folk: det norske og det samiske. Samefolkets dag 6. februar er offisiell flaggdag.

Bokmål og nynorsk er likestilte norske målformer. Dette frimerket med en tekst av dikteren Olav H. Hauge ble utgitt til Noregs Mållags 100-årsjubileum i 2006.

passet dialekt i de aller fleste sammenhenger både i offentlige og private samtaler.

Det norske språket finnes i to ulike skriftlige former: bokmål, som brukes av flertallet, og nynorsk som brukes av rundt 15 prosent. Nynorsk står sterkest på Vestlandet, men inngår i skolens språkundervisning over hele landet. Mange framtrepende forfattere skriver på nynorsk, og Det norske teatret i Oslo bruker nynorsk i alle sine oppsetninger. Den statseide kringkastingen (NRK), departementene og andre offentlige organer har plikt til å bruke en viss prosent nynorsk. Landet har to offisielle navn – Norge og Noreg. Begge brukes på pass, og Noreg forekommer på noen frimerker og pengesedler.

Begrepet «motkulturene» dekker en historisk pakke av nynorsk skriftspråk, avhold fra alkohol og en kristendomsform med stor skepsis til den prestestyrt kirken. Motkulturene har i stor grad sluttet opp om partiene i midten av den politiske skalaen. Disse motkulturene er svekket i det moderne Norge, men holdningene lever stadig – både sosialt og geografisk. Det er land mot by, «distriktene» mot Oslo, «folket» mot eliten, og en lokal mot en internasjonal orientering. I politikken er spenningene mellom periferi og sentrum i mange saker vel så sterke som uenighetene mellom høyre og venstre.

Norsk identitet er beskrevet som et produkt av historisk isolasjon, en liten befolkning og stammetilhørighet. Den nasjonale kampen mot dansk og svensk overherredømme krevde at likhetene ble understreket, og klasse- og kulturforskjeller tonet ned. Så selv om lokal og regional tilhørighet er meget viktig i Norge, er den ikke separatistisk og truer ikke den nasjonale identitet – tvert imot: Man er norsk *fordi* man er fra Sunnmøre, Trøndelag eller Gudbrandsdalen; og jo mer sunnmøring, gudbrandsdøl eller sunnmøring man er, jo mer rotekte norsk er man.

Likhet og likeverdighet

Det er en ikke uvanlig norsk holdning å ville tildekke ulikheter fordi de oppleves som ubehagelige og truende. I en mye brukt norsk barnesang heter det: «Mye er forskjellig, men det er utenpå. Mye er forskjellig, men inni er vi like.» Norskheten har stadig problemer med å skille mellom likhet og likeverdighet. Når et samfunn legger så stor vekt på å framheve likheter, er det en fare for at man gjør seg blind overfor det å forstå og respektere ulikheter i omgangsformer og mellom ulike religiøse og kulturelle verdier.

Det er et klart trekk ved det norske samfunnet at nasjonale politiske institusjoner og interesseorganisasjoner har vært bygd opp nedenfra. De nasjonale overbygningene hviler på aktivitet og kontroll fra medlemmer og lokallag. Trass i uenighet og tunge motsetninger har stridighetene foregått innenfor omdiskuterte, men felles aksepterte spilleregler. Alle skal ha mulighet for å

Det er store forskjeller i temperatur og klima mellom nord og sør, og mellom kyst og innland. Den høyest målte temperaturen er 35,6 grader Celsius på Nesbyen i Hallingdal. Karasjok i det samiske kjerneområdet på Finnmarksvidda har kulde-rekorden med minus 51,4 grader.

komme til orde og framføre sitt syn, både privat og i den offentlige debatt. Det er en utfordring å sikre at de sammenbindende kreftene er sterke nok til at alle statsborgere også kan bli aktive og deltakende samfunnsmedlemmer.

Natur, klima og kommunikasjon

Kongeriket Norge består av hovedlandet, øygruppa Svalbard og øya Jan Mayen i Nordishavet. Etter Svalbardtraktaten av 1920 har Norge full suverenitet over Svalbard, men borgere av alle land som har underskrevet traktaten, har rett til å komme dit og drive næringsvirksomhet der. Bilandene Bouvetøya, Peter Is øy og Dronning Maud Land i Antarktis er etter norsk lovgivning ikke deler av kongeriket, men de er underlagt norsk statshøyhet. Besittelsene i Antarktis er en arv fra norsk hvalfangst og polarekspedisjoner.

Norge er like langt fra nord til sør som avstanden mellom Oslo og Roma – over 1750 kilometer. Landet strekker seg fra 57 til 71 grader nordlig bredde, og fra 4 til 31 grader østlig lengde. Medregnet fjorder og bukter er kystlinjen over 20 000 kilometer. Med et flateinnhold på 323 758 kvadratkilometer og en befolkning på i overkant av 4,5 millioner, er Norge – nest etter Island – Europas tynneste befolkede land med 14,8 innbyggere per kvadratkilometer. Det bebygde arealet utgjør bare litt over én prosent. 20 prosent av arealet ligger høyere enn 900 meter over havet. Flere store høyfjellsområder er utpekt som nasjonalparker med sterke begrensninger på ferdsel, og med vern mot næringsvirksomhet som setter spor i landskapet.

Striden om natur- og miljøvern i Norge har i særlig grad vært knyttet til de store vannkraftutbyggingene med regulerte vann og innsjøer, tørrlagte elver og store demninger. Vekst har stått mot vern. Etter hvert er mye av oppmerksomheten flyttet til utslipp som bidrar til global oppvarming, og til faren for havforurensing som følge av oljevirkosomhet i nordområdene.

Varmere, våtere og villere

I det sentrale Sør-Norge ligger skoggrensa på rundt 1000 meter over havet, men den faller mot vest og nord. På Vestlandet går skogen mange steder ikke lenger opp enn til 300 meter, mens områdene mot havet lengst i nord ikke har skog i det hele tatt. Det er mye nedbør i Norge, men ikke over hele landet. Det regner normalt tre ganger så mye i Bergen som i Oslo. Mens Vestlandskysten har milde vintre og fuktige somrer, er det tørre somrer og kalde vintre i innlandet – der temperaturen kan krype ned til mer enn 40 kuldegrader. Alle deler av landet har meget klare vekslinger mellom årstidene. Nord for polarsirkelen, som krysser landet omtrent på midten, skinner midnattssola døgnet rundt om sommeren, mens det er mørketid midt på vinteren. Flere lokalsamfunn i Sør-Norge er også uten sol i mange uker om vinteren fordi de ligger mellom høye fjell.

Med så store avstander og forskjeller er det egentlig vanskelig å kalle noe «den norske natur» og «det norske klima». Norge er summen av all variasjonen. Likevel er det norske selvporetet sterkt knyttet til fjord og fjell, uberørt natur og «frisk luft». Det er en nokså allmenn oppfatning at vi lever under kjølige og relativt barske værforhold som påvirker oss i vårt daglige liv. «Været» er et dominerende samtaletema, og alle radiokanaler og TV-stasjoner bringer stadig og detaljerte værmeldinger. Det skal hjelpe oss til å være forberedt på det meste, for som det heter i et fast uttrykk: «Det finnes ikke dårlig vær, bare dårlige klær.» Noen «klima-flyktninger» prøver likevel å komme seg unna vinterkulde og regnfulle somrer ved å tilbringe deler av året i varmere land.

Den store klimapåvirkeren er Golfstrømmen som fører med seg varmt havvann fra Mexicogolfen oppover langs norskekysten. Golfstrømmen gir Norge et mye mildere klima enn andre deler av verden som ligger så langt mot nord. Dersom Golfstrømmen skulle svekkes på grunn av globale klimaendringer, ville det få dramatiske følger for Norge.

Langtidsvarslet for klimaet framover er at det på grunn av den globale oppvarmingen vil bli varmere, våtere og villere. Langs kysten kan det oftere bli ekstreme værforhold med orkaner og store nedbørsmengder. Om det blir varmere, kan snøen bli borte i stadig større deler av landet om vinteren. Det vil være et hardt slag mot oppfatningen av Norge som en vintersportsnasjon der alle er født med ski på beina. Klimaendringene er alt i gang og påvirker både vegetasjon og dyreliv. Villreinen får dårligere livsvilkår i høyfjellet, mens bestanden av elg og

Sørlandskysten med holmer og skjær og svaberg er et populært feriemål på solrike sommerdager. Bildet er fra Tromøya ved Arendal.

andre hjortedyr øker i skogene. Det skyldes både mildere vintre og at det er færre husdyr som beiter i utmarka. Ulven var utryddet i Norge, men den er nå fredet og på vei tilbake. Det har ført til hard strid i områder med beitende sau fordi landbruk og annen næringsvirksomhet kommer i konflikt med hensynet til forvaltning av naturen og mangfoldet av dyrearter.

Trafikken flytter på land

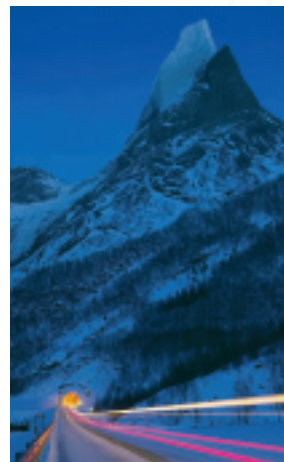
Kommunikasjon og samferdsel byr på store utfordringer i Norge – både økonomisk og teknisk. Folk bor spredt, det er lange avstander, høye fjell, dype daler, øyer og breie fjorder. Langs kysten spiller båtruter en viktig rolle, men stadig mer av trafikken er flyttet på land. Over fjordene går det bilferjer, men det arbeides ivrig for å erstatte dem med bruer og tunneler. Veiene får stadig flere tunneler for å redusere avstandene og gjøre ferdsele sikrere. Lærdalstunnelen på den ferjefrie helårsforbindelsen mellom Oslo og Bergen er med sine 24 kilometer verdens lengste veitunnel. Noen av de gamle veiene holdes i hevd for turister ettersom det kan være kjedelig å oppleve norsk natur fra innsiden av fjellene.

Jernbanen er viktig i det sentrale østlandsområdet rundt Oslo, men ellers i landet dominerer bilen både person- og godstransport. Bussruter konkurrerer med jernbanen på pris, komfort og hyppighet også på lengre strekninger. Flytrafikken er stor, og landet har et ganske finmasket nett av småflyplasser med faste ruter. Privatbilen er imidlertid uten sammenligning det viktigste transportmidlet. Utenfor de større byene som har et kollektivt transportsystem, er den helt nødvendig. Stadig flere bruer og veiforbindelser er finansiert med bompenger slik at trafikantene må betale utbyggingen. Rundt de store byene blir det krevd inn bompenger for å finansiere videre utbygging av veier og kollektivtransport, men også for å redusere støy, trengsel og forurensing fra bilbruk inne i byene.

Den spredte norske bosettingen er ikke mulig uten privatbilen. Bil og bygd er to sider av samme sak. Derfor er også veistandard, bilavgifter, bensinpriser og bompenger noe av det som engasjerer sterkest. Rask og trygg framkommelighet med bil overalt er nærmest et folkekrav. Når bedre veier, nye bruer og tunneler ikke er samfunnsøkonomisk lønnsomme, presenteres de som et spørsmål om rettferdighet som kan føres på kontoen for velferdsgoder.

Befolkning

Folketallet i Norge passerte 4,5 millioner i 2000 og hadde økt med 1,25 millioner fra 1950. Befolkningens størrelse er et resultat av antall fødsler og dødsfall og forholdet mellom innvandring og utvandring. Folketallet er ventet å passere

Det bygges stadig nye og lange veitunneler gjennom fjell og under fjorder for å redusere reisetiden og gjøre ferdsele sikrere. Bildet viser inngangen til tunnelen under Stetind i Nordland.

5 millioner i 2020 og 5,5 millioner i 2050, men uten innvandringsoverskudd framover vil det nå et maksimum på om lag 5,1 millioner i 2050 og deretter begynne å falle.

Mens bare halvparten av befolkningen bodde i tettbygde strøk like etter andre verdenskrig, bor nå 80 prosent i byer og tettsteder. Småbyer og tettsteder med mellom 2000 og 20 000 innbyggere vokser sterkest, og det befolkningsmessige tyngdepunktet er i sørøst rundt Oslo. Bosettingen blir stadig mer sentralisert, men over hele landet er det mange livskraftige småsamfunn i tynt befolkede områder. Det er et typisk trekk ved den norske landsbygda at jordbrukerne ikke bor i landsbyer, men på hvert sitt gårdsbruk.

Fødselskullene varierer

Forholdet mellom aldersgruppene er i sterk endring. Befolkningspyramiden ligner stadig mer på ei tønne ettersom levealderen øker og fruktbarheten faller i alle deler av landet. Det blir stadig flere eldre og færre barn og unge. Om man ser bort fra inn- og utvandring, må hver kvinne i gjennomsnitt føde 2,1 barn dersom folketallet ikke skal synke på lang sikt. I Norge er tallet rundt 1,85. Det er nesten halvert på 50 år, og det er lavt i forhold til verden som helhet, men det er betydelig høyere enn i de fleste andre europeiske land. Hvert år blir det utført rundt 15 000 aborter, noe som tilsvarer 25 prosent av alle levendefødte. Årlig blir det adoptert rundt 1000 barn i Norge, de fleste fra Kina, Sør-Korea og Colombia.

Det ble født mange «fredsbarn» i årene etter andre verdenskrig, og «baby-boomen» varte til midten av 1960-tallet. De neste 20 årene var fødselskullene spesielt små. Det er bakgrunnen for bekymringen over at det blir få i arbeidsfør alder til å forsørge barn, unge og gamle. Derfor er det et viktig politisk tema å innføre ordninger som får flere til å jobbe lenger før de blir pensjonister, men som samtidig sikrer rimelig gode levekår for dem som av helsegrunner må gå av tidlig. Den formelle pensjonsalderen er 67 år, men ved årtusenskiftet var faktisk pensjonsalder under 60 år i gjennomsnitt.

Eldrebølge og innvandring

«Eldrebølgen» kommer for fullt etter 2010 når de store etterkrigskullene blir pensjonister. Mens bare 8 prosent av befolkningen var over 67 år i 1950, vil 22 prosent være det i 2050. Den forventede levealder øker kraftig. I 1970 levde folk som var i arbeid stort sett 10–12 år etter at de gikk av med pensjon. 30 år seinere kunne en mann på 60 år forvente å leve til han ble 81 år, og ei kvinne til hun ble 84 år. Selv om flertallet av pensjonistene er friske og spreke lenger, øker også behovet for pleie for de eldste. Flere vil leve av alderspensjon i årene framover, og flere vil ha behov for omsorgstjenester, mens det blir færre i yrkesaktiv alder til å yte slike tjenester.

Olav V var en folkekjær konge fra 1957 til 1991. Han var selv innvandrер, født i utlandet av utenlandske foreldre. På bildet fra 1989 mottar han et brev fra Hasina Samini (15) fra Afghanistan med bønn om å få endret avslaget på søknad om asyl for henne og familien.

Årlig flytter vel 20 000 ut av Norge og dobbelt så mange inn. Antallet varierer med krig og konflikter i verden og med forholdene på arbeidsmarkedet i Norge og nabolandene. Det har vært «innvandringsstopp» siden 1975 for å regulere hvem som kan komme for å søke arbeid eller bosette seg i landet. Det finnes en årlig kvote på 5000 «spesialister», det vil si personer med en etterspurt fagkompetanse. Det er nesten ingen begrensninger for borgere fra EU-

landene og EØS-området. Andre må ha oppholds- og arbeidstillatelse eller komme som asylsøkere, kvoteflyktninger eller gjennom familiegjenforening.

Antallet innvandrere i Norge avhenger av hvordan begrepet blir definert. I offisiell statistikk blir «innvandrerbefolkningen» brukt om personer med to utenlandske foreldre – det vil si førstegenerasjons innvandrere, men også om barn som er født i Norge av to utenlandskfødte foreldre. Innvandrerbefolkningen var 387 000 ved inngangen til 2006. Det utgjør 8,3 prosent av hele befolkningen og er en tredobling siden 1980. Mange kommer fra Sverige og Danmark, men vel 70 prosent har bakgrunn fra ikke-vestlige land som Pakistan, Vietnam, Sri Lanka, Somalia, Irak, Iran, Tyrkia og Chile.

Immigrantene er gjennomgående yngre enn den innfødte norske befolkningen. Framtidens eldre vil være avhengig av ungdom som i stor grad har en annen etnisk bakgrunn enn dem selv – indirekte økonomisk gjennom samfunnets verdiskaping, men også direkte av immigranter i omsorgsyrkene.

De som er skeptiske til innvandrere og innvandringspolitikken, stiller spørsmål om når nordmenn blir i mindretall i sitt eget land. Det er en umulig problemstilling, for hva som er å være norsk, vil alltid være i endring.

Næringer og økonomi

Professor Kristian Birkeland fant for vel 100 år siden opp en metode for å binde nitrogen fra lufta slik at det kunne produseres kunstgjødsel for landbruket. Prosessen forutsatte masse elektrisitet for å bli tatt i bruk i stor skala. Entreprenøren Sam Eyde hadde kontroll over fossefall som kunne legges i rør og bli kraftstasjoner, men det var meget kostnadskrevenende, og Norge var et kapitalfattig land. Derfor allierte han seg med utenlandske investorer. De hadde ikke lov til å eie norsk vannkraft, men ble aksjonærer i Norsk Hydro. Selskapet ble altså grunnlagt på tre hjørnesteiner: en teknisk oppfinnelse, utenlandsk kapital og norsk vannkraft.

Vannkraft som «det hvite kull»

Vannkraftens betydning for det moderne Norge kan neppe understrekes sterkt nok. Den er vårt «hvite kull» – både i husholdningene og næringslivet. Energiforbruket per innbygger er som gjennomsnittet for land vi pleier å sammenligne oss med, men halvparten av det er elektrisitet, som også brukes til oppvarming. Strømprisen er stigende, men ligger langt under nivået i andre europeiske land. Nordmenn slår ikke av lyset når de går ut av et rom.

Kraftkrevende industri har vært en hedersbetegnelse. Mønsteret har gjentatt seg i smelteverk etter smelteverk: importert råstoff, store mengder strøm, norsk arbeidskraft og kompetanse, eksport av halvfabrikata som blir

*De store vannkraftprosjektene
tid er over, men mange kraft-
stasjoner er monumentale bygg
som gjenspeiler vannkraftens
historiske betydning for norsk
næringsliv og samfunn. Gamle
Vemork kraftstasjon, Rjukan i
Telemark, er nå Norsk
Industriarbeidermuseum.*

videreforedlet i utlandet. Fremst mellom disse produktene er aluminium. Utviklingen skjøt fart i de første tiårene etter andre verdenskrig med store vannkraftutbygginger og statlig industrireising i stor stil. Formålet var å utnytte landets naturlige fortrinn, skape arbeidsplasser i distriktene og skaffe utenlandsk valuta som kunne finansiere import av forbruksvarer.

De store vannkraftprosjektene er over. Det kan ikke bygges ut mer uten uakseptable inngrep i naturen. Ettersom det har vært rikelig tilgang på billig strøm fra ikke-forurensende vannkraft både til husholdninger og industri, er det satset lite på andre energikilder som atomkraft, biomasse, vindkraft og gasskraft. Produksjonen av strøm fra vannkraft varierer fra år til år ettersom den er avhengig av nedbøren. I år med normale nedbørsforhold er Norge i ferd med å få underskudd på elektrisk kraft. Da importeres det strøm gjennom ledninger og sjøkabler. Derfor har vi den paradoksale situasjon at norsk gass sendes til kontinentet, der den blir brukt til produksjon av elektrisk kraft som så importeres tilbake.

Fisk som husdyr

Andre naturressurser enn vannkraften er også sentrale i norsk økonomi som grunnlag for sysselsetting og velstand. Historisk sett har gruver og bergverk spilt en viktig rolle. Det samme gjelder skog og treforedlingsindustri. Skipsfarten vokste gjennom transport til og fra Norge, men utviklet seg til en næring med hele verden som arena. Norskeide skip seiler på alle verdenshav med norske offiserer og utenlandsk mannskap, uten noen gang å være innom norske havner.

Fiske er landets nest største eksportnæring og sysselsetter mange både direkte og indirekte. Noen av verdens mest produktive fiskefelt ligger langs norskekysten og innenfor norsk økonomisk sone. De store sesongfiskeriene etter sild og torsk følger fiskens vandringer langs kysten. Bosettingen på øyene og i de ytre fjordstrøkene på Vestlandet og i Nord-Norge har vært basert på fiske for eksport av produkter som er saltet, tørket eller frosset lokalt. Med store, kostbare, effektive og teknologisk avanserte båter har fiskeriene endret karakter. Fangsten bearbeides ute på fiskefeltene, og moderne fiskefartøy er i stand til å tømme havet for fisk. Overfiske er en konstant trussel, for når det blir tatt opp for mye av en fiskebestand, går det mange år før den eventuelt tar seg opp igjen. Derfor er det gjort avtaler mellom land om fangstredskaper og kvoter, men de er ikke lette å kontrollere. I tillegg til protestene mot norsk hvalfangst, er de tøffeste konfliktene Norge har hatt med andre land de siste årene når Kystvakten tar båter for ulovlig fiske i norske farvann.

Den store endringen i norsk fiskerinæring i nyere tid er forsøkene på å gjøre fisken til «husdyr». Det drives intensiv forskning og forsøk med oppdrett

Noen av verdens beste fiskefelt ligger langs norskekysten der torsken kommer inn for å gyte.

av torsk og flere andre fiskeslag, men det har hittil bare lyktes i stor skala med laks som føres i «mærer» – innhegninger med nett i sjøen, særlig i fjorder på Vestlandet og i Nord-Norge. Lakseoppdrett er blitt en av landets store eksportnæringer, men den er sårbar av flere grunner. Eksporten blir til stadighet rammet av straffetoll og importhindringer med anklager om statlig subsidiering og unfair konkurranse fra land som vil beskytte sin egen oppdrettsnæring.

Oljefondet

I motsetning til fisk og vannkraft er ikke olje og gass fornybare ressurser. Oljeproduksjonen, som begynte i Nordsjøen på 1970-tallet, er allerede over toppen dersom det ikke blir funnet nye og store felter i nordområdene. Gassproduksjonen vil vare mye lenger, men utvinningen er uansett tidsbegrenset.

Den norske staten har formidable inntekter fra utvinningen av olje og gass på kontinentalsokkelen utenfor kysten. Inntektene kommer både fra skatter og avgifter og direkte statlige eierandeler i oljefeltene. Historisk sett har det gått dårlig med land som har fått stor og plutselig rikdom. Derfor har norsk politikk stor oppmerksomhet rettet mot hva oljeinntektene gjør med det norske samfunnet, og hva som skal skje etter oljeepoken. Nøkkelen er Oljefondet, som offisielt het Petroleumsfondet før det ble omdøpt til «Statens pensjonsfond – utland». Det forvaltes av Norges Bank, som investerer midlene i aksjer og verdipapirer i utlandet. Fondet er et av de største pensjonsfond i verden. Det passerte 1500 milliarder kroner i 2006 og øker med flere hundre milliarder i året. Ideen bak Oljefondet er at de raske og relativt kortvarige inntektene fra olje- og gassproduksjonen må forvaltes forsiktig og langsiktig. Dersom alt skulle tas i bruk umiddelbart, ville Norge bli totalt avhengig av inntekter som varierer sterkt fra år til år fordi oljeprisen er ustabil. Det ville ha store skadevirkninger: Priser og lønninger vil stige, norske produkter blir for dyre i utlandet, og andre næringer vil bli utkonkurrert her hjemme.

Disponeringen av petroleumsinntektene har også en tidsdimensjon: Det ville være urettferdig mot kommende generasjoner dersom verdiene skulle brukes opp i løpet av noen få tiår. I stedet blir storparten av naturverdiene under havbunnen omformet til finanskapital. På den måten blir det bygd opp en reserve – ikke minst for å kunne klare framtidige pensjonsutgifter og velferdsoppgaver når befolkningen eldes. I grove trekk er det enighet blant økonomer og politikere om denne måten å disponere oljeinntektene på, men det er også strid om hvor mye av dem som bør brukes til ulike gode formål her og nå. Oljerikdommen er på den måten ikke bare en viktig del av norsk økonomi, men også av våre forestillinger og den politiske dagsorden. Det er et

Halvparten av Norges eksportinntekter kommer fra olje og gass. Utvinningen skjer til havs og krever store anlegg der folk bor og arbeider. Trollplattformen som her slepes forbi Rennesøy ved Stavanger på vei til Nordsjøen, er den største installasjon som noen gang er flyttet på jordens overflate.

paradoks at når staten tjener på høy oljepris, klager bilistene over at bensinprisen stiger.

Hjørnesteinsbedrifter

Naturbaserte næringer må nødvendigvis drives der ressursene er. Derfor har Norge et spredt bosettingsmønster. Da vannkraften la grunnlaget for Norsk Hydro og smelteverksindustrien, var det ikke mulig å frakte elektrisiteten over lange avstander. Derfor ble bedriftene etablert nær fossefallene og kraftverkene – ofte i tynt befolkede strøk med dårlige veiforbindelser. Slik oppsto de ensidige industristedene som var helt avhengige av ett dominerende industri-anlegg. Storsamfunnet har tatt et ansvar for å bidra til omstilling og nye arbeidsplasser når slike «hjørnesteinsbedrifter» får problemer i den internasjonale konkurransen. Det er en del av distriktspolitikken som skal gjøre det mulig å bo og arbeide i alle deler av landet.

Landbruket kan betraktes på samme måte. Det skal produsere mat, men det skal også være «multifunksjonelt». Det vil si at det skal bidra til å holde oppe

bosettingen i deler av landet med få andre arbeidsplasser, sikre levende bygder og et kulturlandskap som ikke gror igjen med skog og kratt fordi det ikke er i bruk. Derfor får bøndene betydelig statsstøtte, og det er strenge restriksjoner på import av matvarer. Denne politikken er sterkt utfordret av Verdens Handelsorganisasjon (WTO) som arbeider for å bygge ned handelshindringer slik at fattige land med gode vilkår for landbruksproduksjon skal kunne øke sin eksport. Med en åpen økonomi og stor eksport av fisk og smelteprodukter er Norge i en vanskelig posisjon i dette nye handelsregimet: Vi ønsker sterkest mulig beskyttelse av vårt eget landbruk, men friest mulig handel med andre varer og tjenester. Det er også en av grunnene til at Norge står utenfor EU. Gjennom EØS-avtalen er Norge en del av EUs indre marked, men ikke for landbruksvarer. Fiske har også en særstilling, noe som skaper problemer for eksport av bearbeidde fiskeprodukter.

Globalisering og blandingsøkonomi

Norsk Hydro har rundt 11 000 ansatte i Norge, men selskapet har forandret karakter og er blitt et internasjonalt konsern med dobbelt så mange ansatte i andre land. Gjødselproduksjonen er skilt ut i et eget selskap – Yara – som har hovedtyngden av sin virksomhet i andre land. Mens aluminiumsproduksjonen trappes ned i Norge, økes den i land med billigere energi og arbeidskraft. Hydro vokser mest som olje- og gassprodusent og prøver å skaffe seg posisjoner mange steder i verden. Denne internasjonaliseringen er typisk for utviklingen i den globale økonomien.

Norsk økonomi er sterkt avhengig av priser og konjunkturer på verdensmarkedet fordi utenrikshandelen er så stor. Men som oljeeksportør er Norge i en meget gunstig situasjon i forhold til både de fleste europeiske land og andre land som er avhengige av å importere olje. Når oljeprisen stiger, er det en ulempe for dem, men en fordel for Norge. Det samme gjelder metaller og andre halvfabrikata fra smelteverksindustrien som inngår i produksjonen av for eksempel biler og forbruksvarer. Prisene faller på mye av det vi importerer, mens de stiger på de viktigste eksportvarene. Mens den kraftige veksten i kinesisk økonomi og eksport er en trussel mot arbeidsplasser i industrien i mange land, styrker den norsk økonomi og velstand. Derfor lever Norge stadig meget godt av å være en råvarenasjon. Det må også legges til at produksjonen av de såkalte råvarene er basert på høyteknologi. Kompetansen er så å si bakt inn i produktene.

Statens rolle i næringslivet er redusert, men staten er stadig en stor eier i viktige selskaper. Staten er også ansvarlig for skatter, regelverk, støtteordninger og andre rammevilkår for industri og andre næringer. Norsk økonomi har trekk av både privatkapitalisme og statskapitalisme med spor av sosialistiske

ideer. Derfor kalles den «blandingsøkonomi», og mye av den politiske debatten dreier seg om blandingsforholdet av offentlig og privat i næringslivet.

Arbeidsliv

Det norske arbeidsmarkedet er gjennomorganisert med lover, avtaler og kontrakter. Arbeidsledigheten er lav, og det er vanlig at både menn og kvinner er i arbeid utenfor hjemmet. Mange sosiale ordninger og rettigheter er knyttet til jobb og arbeidsforhold. Det gir stor trygghet for arbeid og inntekt uten å hindre betydelige endringer.

Fra industri til tjenester

Når Norge blir omtalt som et postindustrielt land, er det fordi under 20 prosent jobber i sekundærnæringene: industri og bergverk, bygg og anlegg og kraftforsyning. Sysselsettingen i industrien er nesten halvert på 30 år og utgjør bare 12–13 prosent. Det er færre som jobber i gruver og verksteder, og tekstilindustrien er nesten borte.

Selv om sysselsettingen faller i industrien, øker verdien av produksjonen på grunn av bedre organisering av arbeidet, større innsats av kapital og mer effektive produksjonsmidler. Menneskelig arbeidskraft byttes ut med industriroboter og maskinelt utstyr. Industrien har også store ringvirkninger for andre næringer som leverer varer og tjenester til bedriftene. Olje- og gassindustrien er det beste eksemplet. Rundt 15 000 er direkte sysselsatt i utvinningen, mens nesten like mange jobber med helt nødvendige tjenester som catering og transport. Om vi tar med borevirksomheten og ulike underleverandører, er om lag 75 000 eller fire prosent av de sysselsatte tilknyttet olje- og gassvirksomheten. Betydningen for norsk økonomi er imidlertid langt større enn sysselsettingen skulle tilsi. Petroleumsvirksomheten bidrar med opp mot halvparten av eksportinntektene og over 20 prosent av Norges brutto nasjonalprodukt (BNP) – det vil si den samlede produksjon av varer og tjenester i det norske samfunnet.

Landbrukets andel av sysselsettingen er under tre prosent. Antallet gårdsbruk har falt til rundt 50 000 fra 200 000 etter krigen. Både produksjonen og jordbruksarealet er likevel omtrent det samme ettersom gårdene er blitt større og driver mer effektivt. En gjennomsnittlig norsk gård er imidlertid stadig ganske liten – om lag 180 dekar dyrket mark. Inntekten av et årsverk i landbruket er mindre enn i industrien, og mange bønder må skaffe seg inntekter utenom bruket. Utviklingen i de andre primærnæringene – skogbruk og fiske – er omtrent tilsvarende: færre sysselsatte, men større verdiskaping.

Det er tertiærnæringene som overtar. Tre av fire jobber med tjenesteyting av ulike slag: varehandel, transport, hotell og restaurant, finansielle tjen-

Selv om det blir færre arbeidsplasser i industrien, øker verdien av produksjonen på grunn av mer effektive maskiner og bedre kvalifisert arbeidskraft.

ester og turisme. Disse virksomhetene er for det meste drevet av private, men det er offentlige tjenester som øker mest: statlig og kommunal forvaltning med helsevesen, sosiale tjenester, undervisning og administrasjon. Rundt 30 prosent arbeider i offentlig sektor – 5 prosent i statlig og 25 prosent i kommunal virksomhet. Den offentlige andelen av sysselsettingen er høyest i Troms og Finnmark og lavest i Oslo.

Både kvinner og menn er i jobb

Kvinner og menn er så å si like yrkesaktive, og tendensen er at yrkesdeltakelsen øker for kvinner, mens den faller litt for menn. Rundt 70 prosent av kvinnene og 77 prosent av mennene mellom 16 og 74 år er i arbeidsstyrken, det vil si enten sysselsatt eller arbeidsledige som søker arbeid. Arbeidsledigheten er mye lavere i Norge enn i nesten alle andre land. Ledigheten er noe høyere for menn enn for kvinner, fordi så mange kvinner er ansatt i offentlig sektor som er mindre påvirket av svingninger i konjunktorene enn de mer typiske mannsyrkene. Ledigheten er høyere i de fleste innvandrergupper enn for etniske nordmenn. Mannlige innvandrere som er selvstendig næringsdrivende i varehandel og transport, jobber ofte lange dager, og mange har flere jobber.

I de fleste yrker er den normale ukentlige arbeidstida 37,5 timer. I gjennomsnitt jobber menn i underkant av 40 timer og kvinner rundt 30 timer i uka. Årsaken til forskjellen er at flere kvinner enn menn jobber deltid. Også mange unge jobber deltid ved siden av studier og skolegang. 90 prosent av mennene og 55 prosent av kvinnene jobber heltid, og kvinner jobber oftere heltid når de har høyere utdanning.

Både kvinner og menn jobber mindre enn for 30 år siden dersom man ser på yrkesarbeid og husholdsarbeid i sammenheng. Mennene bruker litt mer tid til husarbeid, mens kvinnene bruker mye mindre. En grunn er flere tekniske hjelpemidler og mer ferdigmat og halvfabrikata i matlagingen. Små barn som ikke kan klare seg på egen hånd, er lenger i barnehage, skole og skolefritidsordning. Det hevdes også at «støvterskelen er blitt høyere». Det er forskjeller i kvinnelig yrkesdeltakelse mellom ulike landsdeler og grupper, men det er særlig deler av innvandrerbefolkningen som skiller seg ut med mange gifte kvinner utenfor lønnet arbeidsliv.

Kjønnsdelt arbeidsmarked

Til tross for idealer om likestilling er menns og kvinners yrkesvalg nokså tradisjonelle. Arbeidsmarkedet er kjønnsdelt. Mange kvinner gjør i dag mye av det samme som kvinnene gjorde før, men nå som betalt omsorgsarbeid utenfor hus og hjem. Å være førskole- eller grunnskolelærer, sykepleier og hjelpepleier, sekretær eller rengjørere er typiske kvinneyrker. Typiske mannsyrker er å jobbe

Levealderen øker og stadig flere eldre har behov for pleie. Eldreomsorgen er et offentlig ansvar. Arbeidslivet er sterkt kjønnsdelt. Mange kvinner gjør i dag mye av det samme som kvinnene gjorde før, men nå som betalt omsorgsarbeid utenfor hus, hjem og familie.

som håndverker, bygg- og anleggsarbeider, sjåfør eller ingeniør. Fordelingen mellom kvinner og menn er likere i jobber som krever høyere utdanning. Jentene er på vei inn i økonomiske og administrative fag for fullt, og unge kvinner er i flertall i studier som juss og medisin.

For å motvirke den skjeve kjønnsfordelingen er det i noen utdanninger og yrker innført «kjønnskvoltering», det vil si fortrinnsrett til studieplasser eller stillinger for det kjønn som er for dårlig representert. Dersom man for eksempel skal velge en kvinne framfor en mann med samme kvalifikasjoner, kalles det «moderat» kjønnskvoltering.

Det er en politisk målsetting og en allmenn forventning at kvinner skal være i arbeid utenfor hjemmet – også om de har små barn. Å få barn skal ikke være noen hindring for kvinners yrkeskarriere og en fast tilknytning til arbeidslivet. Det er en av begrunnelsene for offentlig tilrettelegging av barnetilsyn, og for ordningen med fødselspenger og langvarig fødselspermisjon med garantert rett til å komme tilbake i jobb etterpå. Denne politikken betraktes som vellykket fordi den har medført at mange kvinner er i arbeid, samtidig som det fødes relativt mange barn. Frukthbarheten (antall barn per kvinne i gjennomsnitt) er 1,85 i Norge, mens den er 1,50 for EU som helhet og helt nede i 1,25 i søreuropeiske land som Spania, Hellas og Italia. Der må kvinnene i langt større grad velge mellom jobb og barn – og de velger jobb.

Mennene tjener mest

Norge framstår som et land med relativt liten variasjon i inntekter. Høyt skatteinivå og høyt offentlig forbruk virker også utjevne mellom personer, regi-

oner og sosiale klasser. I sammenligning med andre land er lønna relativt lav for høyt kvalifisert arbeid, mens den er relativt høy for ufaglært arbeid. Noen anser det som et problem for arbeidsmoralen at det er såpass liten forskjell mellom trygdeytelser og lavt lønnet arbeid.

Det er likevel betydelige lønnsforskjeller. Kvinner tjener i gjennomsnitt 15 prosent mindre enn menn. Én grunn er at kvinner og menn er i yrker med forskjellig lønnsnivå. Det er flest kvinner i lavtlønnsyrkene og flest menn blant dem som tjener mye. Men også i samme yrker og næringer tjener mennene mest fordi de oftere har overordnede stillinger.

I de fleste offentlige stillinger er lønna den samme over hele landet. I private virksomheter varierer den mer, og er ofte høyere i byene. Der er det imidlertid også dyrere å bo, slik at den materielle levestandarden kan være vel så høy i distriktene. I Oslo er forskjellen i levekår meget stor mellom vestlige og østlige bydeler. Der har ulikhetene også en markert etnisk dimensjon.

Segmentert arbeidsmarked

Flyktninger og nye innvandrere må ofte ta til takke med jobber med lav lønn, og arbeidsledigheten er høy i mange grupper. Det er betydelig diskriminering av etniske minoriteter i arbeidslivet. Personer med utenlandsk opprinnelse som har høy utdanning fra hjemlandet, sliter med å få den anerkjent i Norge, av språklige og mange andre grunner. Godt kvalifiserte søkere med et utenlandsk klingende navn blir ofte ikke engang innkalt til jobbintervju. Det skjer en opphoping av personer med utenlandsk bakgrunn i noen sjikt av arbeidslivet – i drosjenæringen og i hotell- og restaurantbransjen, for eksempel.

Etter at Norge ble åpnere for arbeidskraft fra Øst-Europa gjennom utvidelsen av EU, har spørsmålet om «sosial dumping» blitt påtrengende. Skal de importerte gjestearbeiderne jobbe på norske eller på hjemlandets lønns- og arbeidsvilkår? Situasjonen er velkjent fra rederinæringen. Norske skip seiler på alle verdenshav med norske offiserer, men med utenlandsk mannskap på «lokale» lønnsvilkår.

Økende inntektsforskjeller

Det er mindre inntektsforskjell mellom topp og bunn i Norge enn i de fleste andre land. Forskjellene har imidlertid blitt noe større de siste årene, og det er spesielt de rikeste som har fått økt inntekt. Det gjelder særlig dem som ikke lever av lønn, men av aksjeutbytte og andre kapitalinntekter.

Fattigdom er ikke noen fast størrelse, men et statistisk mål i forhold til gjennomsnittet. Rundt fire prosent av husholdene regnes som fattige i den forstand at de må klare seg med dårlige boforhold og meget lavt forbruk, og ikke har råd til å delta i vanlige aktiviteter for voksne og barn i fritiden. Det er størst

andel fattige i Oslo og i de minst sentrale kommunene, og hovedårsaken til fattigdommen er mangel på arbeid i lange perioder.

Lederne i store, norske bedrifter tjener langt mindre enn ledere i land vi pleier å sammenligne oss med. Flere av dem tjener imidlertid mer enn for eksempel statsministeren. I tillegg til ordinær lønn har de gjerne også bonus når bedriften gjør det godt, pluss mulighet til å kjøpe billige aksjer. Urimelige lederinntekter er derfor et stadig tilbakevendende tema i den offentlige debatt, særlig i forbindelse med de årlige inntektsoppgjørene for de store gruppene av lønnstakere hver vår. Argumentet er: «Hvorfor skal vi være moderate i våre lønnskrav når sjefene tjener så mye?»

Det organiserte arbeidsmarkedet

Staten bestemmer rammene for arbeidslivet med lover om arbeidsmiljø, arbeidstilsyn, arbeidstid, ferie, trygder og så videre. I underkant av 10 prosent av de sysselsatte er selvstendig næringsdrivende. Resten er ansatt hos en arbeidsgiver. Lønnsforholdene og den praktiske organiseringen av arbeidet er overlatt til avtaler mellom arbeidsgivere og arbeidstakere. De fleste forhandler ikke hver for seg, men gjennom sine organisasjoner. På arbeidsgiversiden er NHO (Næringslivets hovedorganisasjon) den største, mens kommunene (KS) og handels- og servicebedriftene (HSH) har sine egne organisasjoner.

Om lag halvparten av arbeidsstyrken er organisert i fagforeninger. Det er flest organiserte i privat industri og offentlig sektor, mens det er forholdsvis få organiserte i varehandelen og IKT- og konsulentbransjen. Halvparten av de organiserte er knyttet til LO (Landsorganisasjonen i Norge) gjennom forbund for ulike industrier og fagområder. Ettersom LO har et nært samarbeid med Arbeiderpartiet, er det mange som holder seg utenfor av politiske grunner. Den andre halvparten av de fagorganiserte er med i hovedsammenslutninger som forhandler på vegne av grupper med samme utdannelsesnivå. Når «partene i arbeidslivet» har inngått en avtale, er det «fredsplikt». Det vil si at det ikke er tillatt med streiker og lockout så lenge avtalen varer.

Medlemmer av fagforeningene er sikret den lønnen som er forhandlet fram. De uorganiserte må inngå avtaler med arbeidsgiveren på egen hånd og står derfor svakere. Mange uorganiserte får imidlertid nokså automatisk samme lønn som de organiserte. De blir ofte beskyldt for å være «gratispassasjerer», for fagforeningsmedlemmer betaler gjerne et par prosent av lønna i kontingent.

En del arbeid utenfor det formaliserte arbeidslivet er byttearbeid eller rene vennetjenester. Men i den uformelle økonomien er det også et betydelig innslag av ulovlig «svart arbeid», særlig innen håndverksfag og husarbeid. De som engasjerer noen svart, sparer avgifter. De som jobber svart, betaler ikke

skatt, men de opparbeider heller ingen rettigheter. Selv om 95 prosent sier at de er prinsipielt mot å benytte seg av svart arbeid, er det 30 prosent som har gjort det likevel i løpet av siste fem år.

Utstøting og stress

Mange av dem som har vært ute av arbeidslivet på grunn av langtidsledighet eller midlertidig arbeidsuførhet, har problemer med å komme tilbake, trass i attføringstiltak og avtaler om et mer inkluderende arbeidsliv. Noen blir varig utstøtt mot sin vilje. 10 prosent av den yrkesaktive befolkningen har uføretrygd. Eldre kvinner blir rammet av muskel- og skjelettsykdommer, mens eldre menn blir utslitt på grunn av kroppslig hardt arbeid. Blant eldre menn med innvandrerbakgrunn er det mange som er arbeidsuføre etter et tøft arbeidsliv med lange arbeidsdager i slitsomme jobber.

Arbeidslivet blir mer fleksibelt. Selv om de fleste fremdeles er i tradisjonelle jobber, vil stadig flere kunne jobbe til ulike tider og uten en sjef som gir klare ordrer, men med stort ansvar for å organisere arbeidsoppgavene selv. «Den moderne arbeider» har en friere arbeidssituasjon enn ved samlebåndet og den faste kontorpuhlen. Han eller hun kan jobbe hvor det måtte være, basert på Internett og annen ny teknologi. Til gjengjeld jobber man mer og må være tilgjengelig hele tiden, slik at skillet mellom arbeid og fritid brytes ned. Arbeidslivet blir grenseløst. Det kan oppleves som frihet, men også som stressende og utmattende, og det skaper andre plager enn det fysiske slitet. Den som er «utbrent», er på en måte både en helt og et offer i arbeidslivet: Helt fordi man har stått hardt på, og offer fordi det aldri er mulig å gjøre nok – særlig ikke i jobber der man må forholde seg til andre menneskers krav og behov, for de kan være endeløse.

Utdanning

Det norske utdanningssystemet har to målsettinger. Det skal gi alle mulighet til å utvikle og bruke sine evner uavhengig av utgangspunkt og bakgrunn, og det skal gjøre dem til «gagns menneske», det vil si til nytte for samfunnet. Skolekunnskap blir ansett som noe positivt både for den enkelte og for fellesskapet. En godt utdannet befolkning er et nasjonalt konkurransefortrinn i den internasjonale økonomi. Enhetsskolen er sentral for å utjevne ulikheter ved å føre sammen barn med ulike økonomiske, sosiale, kulturelle og intellektuelle forutsetninger.

Barnehage, skole og utdanning er et offentlig ansvar og i all hovedsak offentlig finansiert. Kommunene har ansvar for barnehager og grunnskole, fylkeskommunene for videregående opplæring og staten for høyere utdanning.

Grunnskolen er obligatorisk i 10 år. De aller fleste barna går i offentlige skoler. Skolen skal både være et sted å være og et sted å lære. På bildet ønsker rektor velkommen til første skoledag på Bøler skole i Oslo.

Barnehagen er frivillig. Grunnskolen er obligatorisk i 10 år. Etter det har alle rett til tre år videregående opplæring. Universiteter og høyskoler er åpne for alle som har godkjent studiekompetanse, men for noen studier er det krav om praksis, opptaksprøver, spesielle fag eller særlig gode karakterer fra videregående opplæring.

Fra barnehage til videregående

Det er både private og offentlige barnehager, men alle må følge samme regler for innhold og oppgaver, og de skal ha et nært samarbeid med foreldrene. Man må betale for å ha barn i barnehage, men staten har fastsatt maksimalsatser. Barnehagene skal legge vekt på at omsorg, oppdragelse, lek og læring støtter barnas utvikling og bidrar til aktiv deltakelse i et demokratisk samfunn. Derfor er sosial utvikling og språkforståelse viktig.

Foreldre har rett til å velge andre skoler enn de offentlige for sine barn. Rundt tre prosent av elevene går i private friskoler, men også slike skoler må følge godkjente læreplaner som er felles for hele landet. De fleste er etablert på religiøst grunnlag eller ut fra ulike former for alternativ pedagogikk, for eksempel Steinerskoler. Friskolene er i hovedsak finansiert av staten, men foreldrene må i tillegg betale skolepenger.

Skolefritidsordningen (SFO) gir muligheter til lekselesing og andre pedagogiske aktiviteter, men er primært et sted å oppholde seg for barna under tilsyn av voksne etter skoletid og før foreldrene er ferdig på jobb.

Grunnskolen skal gi elevene ferdigheter i lesing og regning, i å kunne uttrykke seg skriftlig og muntlig og i å bruke digitale verktøy. I tillegg til å stimulere elevenes faglige utvikling og være et godt læringsmiljø, skal grunnskolen også bidra til utvikling av sosial og kulturell kompetanse. Skolen skal både være et sted å lære og et godt sted å være. Når det ikke gis karakterer før på ungdomstrinnet, er det fordi hver elev skal vurderes ut fra sine forutsetninger og innsats, og fordi rangering kan skape et ubehagelig skille mellom vinnere og tapere. Norske skoler er opptatt av demokrati og medvirkning, og elevene er vant til å gi uttrykk for sin mening. Derfor er ikke lydighet og lærerautoritet noen selvfølge i norske skoler.

90 prosent av 16-åringene begynner i videregående opplæring, og de kan velge mellom et studieforberedende eller et yrkesforberedende program. Det første er basert på tre års skolegang, mens det andre har to år på skole og to år med opplæring i en bedrift. Det klages over at undervisningen er for lite praktisk innrettet i de yrkesforberedende fagene, men også over at kunnskapsnivået er for lavt i de teoretiske fagene. Det er et visst frafall underveis, særlig i de yrkesforberedende programmene der hver tredje elev ikke fullfører. Å droppe ut av videregående opplæring er en dårlig inngang til yrkeslivet, for de ufaglærte har en langt mer usikker situasjon i arbeidslivet enn dem med fagutdanning.

Høyere utdanning

Det er studieplasser i høyere utdanning for halvparten av hvert årskull. I 2004 var det rundt 200 000 studenter ved universiteter og høyskoler i Norge. Mer enn hver fjerde person mellom 19 og 24 år er i høyere utdanning. 60 prosent av studentene er kvinner, og i hele befolkningen under 50 år er det flere kvinner enn menn i høyere utdanning. Det er flest kvinner i humanistiske fag, lærerutdanning og helse- og sosialfag, mens menn heller velger teknikk og økonomi. Ettersom jenter gjennomgående har bedre karakterer enn gutter i videregående opplæring, er de i ferd med å komme i flertall innen fag der det kreves gode karakterer for å komme inn, som for eksempel medisin og veterinærmedisin.

Over 80 prosent av jentene fra bygdene har planer om å ta høyere utdanning. I motsatt ende er gutter fra storbyene med under 60 prosent. Blant ungdom med innvandrerbakgrunn er det flere jenter enn gutter som gjør det godt på skolen og satser på høyere utdanning. Studenter med innvandrerbakgrunn foretrekker oftest veldefinerte studier innen helse og realfag, mens norsketrisk

ungdom heller søker seg til humanistiske og estetiske fag, samfunnsfag, medier og kommunikasjon. Det skaper en viss bekymring for landets framtid at rekrutteringen er dårlig til studier i naturvitenskap og ingeniørfag.

Studiene ved de statlige lærestedene er gratis, mens man må betale studieavgift ved noen av de private høyskolene, som for eksempel Bedriftsøkonomisk Institutt (BI). Gjennom Statens lånekasse for utdanning kan norske studenter få støtte i form av lån og stipend for å ta høyere utdanning. Formålet med ordningen er at alle skal ha mulighet til å ta høyere utdanning uavhengig av økonomisk eller sosial bakgrunn. Selv om mange studenter jobber ved siden av studiene for å dekke utgifter til læremidler, bolig og livsopphold, begynner de fleste yrkeslivet med et visst studielån.

10 000–15 000 eller vel fem prosent av studentene ved norske universitet og høyskoler er utenlandske statsborgere, mens det er 15 000–20 000 norske studenter i andre land med støtte fra Statens lånekasse. En firedel av dem var på utveksling eller tok delstudier som en del av sin norske utdanning, mens resten tok hele utdanninger eller grader i utlandet. Australia er det mest populære studielandet.

Kvalitet og integrasjon

De sentrale temaene i utdanningsdebatten er kvalitet og integrasjon. I internasjonale sammenligninger kommer norske elever godt ut på kreativitet og selvstendighet, men dårligere ut når det gjelder kunnskaper, særlig i matematikk. De siste årenes reformer i grunnskolen er derfor kalt «kunnskapsløftet». På universitetene og høyskolene er det gjennomført en «kvalitetsreform» med flere prøver, bedre oppfølging av studentene og strengere krav til at de fullfører studiene til fastsatt tid.

Det er en rekke trusler mot idealet om at skolen skal virke samlende og integrerende. Barnas innsats på skolen gjenspeiler gjerne hvor stor vekt foreldre og hjemmemiljø legger på utdanning. Men selv om viljen er stor, har foreldre med sviktende kunnskaper i språk og andre skolefag dårligere muligheter enn andre til å følge opp barnas skolegang. Barn med innvandrerbakgrunn som snakker dårlig norsk, starter skolegangen med et handikap. Når det i Oslo er barneskoler med over 90 prosent minoritets elever, mens andre har en sosialt ensartet norsketrisk elevmasse, er ikke skolen en arena for integrering.

Utdanning kan redusere forskjeller mellom grupper, men utdanning kan også produsere forskjeller. Barn av foreldre med høyere utdanning eller høy inntekt tar oftere høyere utdanning enn barn av foreldre med lav utdanning. På den måten reproduseres forskjeller fra generasjon til generasjon. Likevel er utdanningssystemet sannsynligvis det norske samfunnets viktigste kanal for sosial mobilitet og utjevning av sosiale, kulturelle og økonomiske forskjeller.

Velferd

Begrepet velferd står for velvære og gode livsvilkår. Det viser til materiell, økonomisk og sosial trygghet og trivsel for individer og grupper som får tilfredsstilt grunnleggende behov for helse, mat, husly og innflytelse over sin egen livssituasjon. Samfunn som sikrer slike behov for innbyggerne, kalles velferdssamfunn, og de kan være organisert på ulike måter. Det som preger den norske eller nordiske velferdsmodellen, er at staten har en helt sentral rolle – i samspill med individene selv, familien, frivillige organisasjoner og det kommersielle markedet.

Velferdsstaten

Ordet velferd har sin opprinnelse i det norrøne og gammelnorske «velferð» som betyr noe i retning av «god reise». «Velferdsstat» kom inn i norsk fra det engelske «welfare», som under andre verdenskrig ble brukt om det som skulle komme etter «warfare»: Staten skulle trygge innbyggernes velferd i fredstid.

I en velferdsstat tar myndighetene gjennom et sett av helsetilbud, stønader og offentlige trygde- og forsikringsordninger på seg ansvar for innbyggernes ve og vel. Staten garanterer grunnleggende trygghet for dem som på grunn av sykdom, alderdom eller andre forhold ikke er stand til å sørge for seg selv. Staten kan ikke sikre den enkeltes lykke, men legge forholdene til rette for at alle har mulighet til å leve et verdig liv. Grunntanken er ikke veldedighet, men rettferdighet og lik behandling av alle som bor i landet, uavhengig av bakgrunn. I så måte er velferdsstaten en sosial parallell til rettsstaten der staten har ansvaret for innbyggernes juridiske sikkerhet.

Mens noen av velferdsstatens ytelser følger nasjonale standarder, varierer andre fra kommune til kommune etter lokal økonomi og prioriteringer. Trygder er et eksempel på det første og sosialhjelp på det andre. Kommunene har ansvar for offentlige tjenester som barnehager, grunnskole og aldershjem. Økt privat velstand fører med seg ønsker om høyere standard på offentlige tjenester. Det er derfor innført egenandeler på en rekke tjenester for å begrense etterspørselen og bidra til finansieringen. Alternativet er høyere skatter og avgifter, for trygder og offentlige velferdsgoder betales når alt kommer til alt, over skattedelen.

Velferdsstaten bygger på en slags kontrakt mellom myndighetene og innbyggerne og et samspill mellom den enkelte og fellesskapet. Hele det sosialpolitiske feltet kan ses som en forsikringsordning som ikke er individuell, men kollektiv via staten. Det er strid mellom høyre og venstre i politikken om hvor grensen bør gå mellom offentlig og privat ansvar for den enkeltes velferd, og om hvilke velferdsoppgaver som bør settes ut på anbud. Striden henger sammen med synet på den enkeltes frihet til å velge mellom offentlige og private ordninger, men også med uenighet om hvor høye skattene bør være.

Arbeidslinja

«Arbeidslinja» er grunnleggende i det norske samfunnet. Alle arbeidsføre som ikke er under utdanning eller har store private omsorgsoppgaver, bør ha mulighet til å leve av eget arbeid og inntekt. Gjennom arbeidsformidling, opplæring, attføring, omskolering og andre tiltak er det myndighetenes oppgave å bidra til å få flest mulig i jobb. Et inkluderende arbeidsliv skal også omfatte dem som midlertidig eller varig ikke har full arbeidsevne, slik at de ikke blir støtt ut av arbeidslivet. Den store vekten som blir lagt på «arbeid for alle», bygger både på plikten til å forsørge seg selv og troen på at arbeid er viktig for den enkeltes selvrespekt og tilhørighet i samfunnet. Ordtaket «lediggang er roten til alt ondt» er av uklar opprinnelse, men det har slått rot i Norge.

Mens velferdsstaten sikrer den grunnleggende trygghet for alle innbyggerne, er andre velferdsordninger knyttet til arbeid og inntekt. Bare de som har vært i fast arbeid over en viss tid, har rett til ledighetstrygd. Alderspensjonister får en relativt beskjeden minstepensjon dersom de ikke har opparbeidet tilleggspensjon gjennom å betale en del av inntekten i trygdeavgift. De som jobber «svart», det vil si uregistrert og uten å betale skatt, går glipp av tilleggspensjon, og de får heller ikke ledighetstrygd når de er uten fast arbeid. Da er alternativet å søke økonomisk sosialhjelp som gis av kommunen etter vurdering av den enkeltes behov. Sosialhjelp er på et beskjedent nivå og skal dekke helt nødvendige utgifter til det løpende, daglige livsoppholdet.

Familieformene

I Norge har staten i stor grad overtatt slektens rolle som velferdsgarantist. Eldreomsorg er en offentlig oppgave. Familien har mistet noen funksjoner, men er minst like viktig for den enkeltes velferd som ramme om nære og følelsesmessige forhold.

Mønsteret for familiedannelse har endret seg. Mens rekkefølgen før gjerne var forelskelse, forlovelse, ekteskap og barnefødsler, er det nå vanlig å flytte sammen og innlede samlivet og eventuelt få barn uten å gifte seg. Halvparten av barna blir født utenfor ekteskap, men de fleste av dem like utenfor ekteskap, det vil si at foreldrene er samboere. Blant unge under 30 år er det mer vanlig å være samboende enn gift. Samboere utgjør 20 prosent av alle par, og halvparten av dem har barn. Ti prosent av barna fødes av enslige mødre.

Årlig blir det inngått rundt 200 homofile partnerskap. Noen av partnerne har barn fra før eller får barn gjennom kunstig befruktning i utlandet. Myndighetenes forhold til ulike samlivsformer er stadig mer nøytralt, men homofile som lever i partnerskap, kan ikke adoptere barn sammen.

Familieformene har endret seg. En tredel av alle husholdninger er personer som bor alene. Den klassiske «kjernefamilien» med mor og far som er

Fedre tar i stadig større grad sin del av omsorgen for barna i det daglige. Holdningsendringer og offentlige tiltak bidrar til at både kvinner og menn skal kunne kombinere yrkesaktivitet og familieliv.

gift med hverandre og bor sammen med sine felles barn, er mindre typisk enn før. Nær halvparten av alle inngåtte ekteskap kan forventes å bli oppløst ved skilsmisse. 20 prosent av dem som gifter seg, har vært gift før, og mange av dem har barn. Derfor er det mange «stefamilier» med mine barn, dine barn og våre barn. De fleste fedrene tar stadig mer del i omsorgen for barna i det daglige. Ved skilsmisser og samlivsbrudd er felles foreldreansvar det normale. Samfunnets primære interesse er å sikre like rettigheter og mest mulig like vilkår for barna, uavhengig av foreldrenes samlivsform.

Flere kvinner venter med å få barn til de er ferdig med utdannelsen og etablert i arbeidslivet. Gjennomsnittsalder ved første fødsel nærmer seg 30 år. De som får barn og har arbeidet en viss periode på forhånd, har rett til betalt fødselspermisjon i 44 uker med 100 prosent lønnsdekning eller 54 uker med 80 prosent lønnsdekning. Seks av ukene er forbeholdt faren, og både den totale fødselspermisjonen og fedrekvoten er under utvidelse. Begrunnelsen er at både mødre og fedre skal kunne være sammen med barna når de er små, og samtidig ha mulighet til å kombinere arbeid og familieliv. De som velger å ikke ha barn under tre år i barnehage, får kontantstøtte fra staten. Pengene kan brukes fritt som tilskudd til familiens inntekt eller til å betale for dagmamma eller annet barnepass.

Sivilsamfunnet

Norsk samfunnsliv er mer enn privatpersoner, familier, staten og markedet. Velferden hviler tungt på et mangfold av aktiviteter i «det sivile samfunn» eller «den tredje sektor». Det som særpreger sivilsamfunnets store og små sammenlutninger, stiftelser og mer eller mindre formelt organiserte lag og foreninger, er at de arbeider på frivillig grunnlag og ikke tar sikte på profitt. På den måten skiller de seg både fra lovbestemt eller politisk vedtatt statlig og kommunal virksomhet, og fra private bedrifter som er avhengige av å skape fortjeneste for eierne. I helse- og omsorgssektoren utfører mange frivillige organisasjoner oppgaver på kontrakt for det offentlige.

Organisasjonene i det sivile samfunnet arbeider for alt mulig fra ideelle formål som kreftforskning og miljøvern til mer hobbypregede aktiviteter som frimerkesamling og hagestell. Idrettslagene, musikkorpsene og Røde Kors er slike frivillige organisasjoner. Det er også politiske foreninger og de mange interesseorganisasjonene for ulike pasientgrupper. De er medlemsforeninger med et valgt styre og større eller mindre fast ansatte staber. Driften er basert på medlemskontingent, gaver, innsamlede midler og inntekter fra lotteri og spilleautomater. De frivillige organisasjonene får også tilskudd fra stat og kommune til driften fordi de utfører viktige oppgaver som ellers ville medføre offentlige utgifter. Men den viktigste begrunnelsen for offentlig støtte er at de

Frivillige organisasjoner spiller en viktig rolle mellom staten, individene og markedet. De arbeider for ideelle formål og tar ikke sikte på fortjeneste. Bildet er fra en strikkeklubb som Husflidslaget i Moss arrangerer for innvandrerkvinner gjennom den kommunale frivillighetsentralen.

frivillige organisasjonene gjennom engasjement og deltakelse bidrar til å skape gjensidig tillit og samhørighet i lokalsamfunnene. Derfor blir de ved høytidelige anledninger kalt «en skole i demokrati» og omtalt som «samfunnets lim».

Det er også mulig å gjøre en frivillig innsats uten være aktivt med i organisasjoner. Noen kommuner driver «frivillighetssentraler» som formidler kontakt. Det kan være som leksehjelp for ungdom, pasientvenn på sykehus, handlehjelp for eldre eller samfunnskontakt for nye innvandrere. Slik frivillig arbeidsinnsats er ulønnet, og ingen har plikt til å bidra, men det er likevel ganske vanlig å gjøre frivillig arbeid i Norge. Det er også mulig å utføre samme type arbeid for myndighetene og få betalt for det. En offentlig støttekontakt for vanskeligstilte barn og familier tar på seg oppgaven helt frivillig, men kan ikke gjøre som han eller hun vil. Så lenge man har oppgaven, er det et krav at den gjennomføres slik det er bestemt.

Dugnad er kåret til det norske nasjonalordet fordi den blir oppfattet som noe ekte og typisk norsk. Dugnaden er en form for ubetalt arbeid, for eksempel i idrettslaget, barnehagen, borettslaget eller velforeningen. Dugnaden bidrar til å holde kostnadene nede fordi de som deltar, ikke får betalt for innsatsen. Dugnaden fungerer også som et sosialt møtested der de som deltar, kan bli bedre kjent. Dugnaden er for så vidt frivillig, men ikke helt frivillig likevel. Ingen kan tvinges til å delta, men den som ikke møter fram når det er tillyst dugnad, kan i noen tilfeller bli pålagt en slags bot dersom man ikke har en god unnskyldning for å la være å stille opp. Man bør i alle fall kjenne et stikk av dårlig samvittighet og kan bli møtt med skjeve blikk og kritikk for å la være å bidra til fellesskapet.

Politikk

Staten fragmenteres og folkestyret forvitrer. Det var to av konklusjonene i en offentlig utredning som undersøkte maktforholdene i Norge ved begynnelsen av 2000-tallet. Det betyr ikke at Norge er mindre demokratisk enn før, men at systemet er i endring.

At staten fragmenteres, betyr at den statlige styringen er mindre klar og smuldrer opp på en rekke samfunnsområder. Ulike offentlige organer trekker i hver sin retning. I tillegg er flere avgjørelser bundet opp av lovregulerte rettigheter i nasjonale regelverk og internasjonale avtaler. Grensene for statens og politikernes makt trekkes tilbake, og mer makt og initiativ er overtatt av private aktører – både bedrifter og enkeltmennesker som velger mellom ulike tilbud på markedet. De politiske myndighetene fastlegger rammevilkårene for næringslivet gjennom skatter, avgifter og regelverk, men blander seg i mindre grad inn

i detaljer. De mest opphetede politiske debattene dreier seg gjerne om forhold som angår velferdsordninger, folks hverdagsliv og samfunnets verdigrunnlag: likestilling mellom kjønn og seksuelle legninger, integrering av ulike samfunnsgrupper, barnehager og skole, bilavgifter og miljøvern.

Velgere på vandring

At folkestyret forvitrer, betyr at færre er med og påvirker samfunnsutviklingen ved å delta i fast organisert politisk arbeid. De politiske partiene får inntekter til å drive sin virksomhet fra medlemskontingent og gaver fra meningsfeller, men de har også betydelige tilskudd fra staten i forhold til stemmetallet ved valg. De politiske partiene mister medlemmer, og det er mindre oppslutning om partiaktiviteter i lokallagene. Når folk engasjerer seg, er det heller i såkalte ad hoc-organisasjoner som arbeider for enkeltsaker. Interesseorganisasjoner og profesjonelle lobbyister spiller en stadig viktigere rolle i å påvirke politiske avgjørelser. Hyppige meningsmålinger om enkeltsaker og oppslutning om partiene er viktige drivkrefter i politikken. De politiske utspillene og debattene foregår i stadig større grad gjennom massemediene. Rikspolitikerne taler til sine velgere gjennom TV-opptredener.

Velgerne er mindre trofaste enn før. Stadig flere vurderer sitt partivalg på mer individuelt enn tradisjonelt grunnlag og bytter parti fra valg til valg. Det er sagt at folk ikke lenger stemmer etter hvor de kommer fra sosialt og klassemessig, men ut fra hvor de befinner seg i dag og hvor de har tenkt seg. De færreste studerer partiprogrammene i detalj, men baserer seg på allmenne inntrykk og ideologisk tilslutning. Mange stemmer i protest mot dem som til enhver tid har makten. Valgkampene er meget avgjørende, og både enkeltsaker og den allmenne tilliten til partienes ledere har betydning for hvordan folk stemmer, eller om de møter fram og stemmer i det hele tatt. Det snakkes mye om «politikerforakt» fordi politikerne lover mer enn de kan holde, men det er likevel en utbredt oppfatning at politikere er hederlige og ukorruperte og gjør sitt beste.

Det er frivillig om man vil stemme ved valg, og valgdeltakelsen er fallende. Ved stortingsvalg stemmer rundt tre firedeler av dem som har stemmerett, mens frammøtet kan være ned mot halvparten noen steder ved kommunvalgene. De som ikke stemmer, kalles hjemmesittere eller sofavelgere. Noen lar være å bruke stemmeretten fordi de overhodet ikke er interessert i politikk, eller fordi de ikke tror det gjør noen forskjell hvem som blir valgt. Andre mener partiene er så like at det ikke er klare nok alternativer, mens atter andre finner noe godt i flere partier og derfor ikke klarer å bestemme seg. Valgdeltakelsen er lavest blant unge velgere. Innvandrere stemmer sjeldnere enn andre, men deltakelsen øker når de har bodd lenger i landet. Selv om de fleste i Norge

Alle som har bodd i landet en viss tid, har stemmerett ved kommunestyrevalg, mens bare norske statsborgere kan stemme ved valg til Stortinget. Valglokalet er ofte på den lokale skolen.

behersker engelsk til en viss grad, er norsk språk en inngangsbillett til den politiske offentligheten. Noen hevder at når innvandrere og nye statsborgere stemmer like ofte og sprer seg over den politiske skalaen på samme måte som befolkningen som helhet, er det et tegn på at integreringen i det politiske fellesskapet har kommet langt.

Personvalg og partivalg

Politiske valg er i all hovedsak valg mellom partier og i mindre grad av personer. Velgerne har anledning til å kumulere – det vil si å gi en ekstra stemme til en som står på valglisten. Det påvirker ikke styrkeforholdet mellom partiene, men hvem som skal representere partiet. Organiserte grupper kan på den måten ha innflytelse på hvilke personer som kommer inn i kommunestyrene, men ikke på Stortinget. De som blir valgt, står formelt fritt, men reelt representerer de verken seg selv eller en spesiell gruppe, men sitt parti. Når noen av og til ikke stemmer sammen med sitt parti, er det nesten alltid i saker som angår livssyn eller lokalisering – det vil si når det er strid mellom landsdeler, regioner eller lokalsamfunn om offentlige investeringer eller arbeidsplasser. Da er den lokale lojaliteten større enn den partipolitiske.

Valgordningen til Stortinget er basert på distrikter. Hvert fylke har et fast antall representanter som fordeles på partiene etter stemmetall i fylket. Det er en viss skjevfordeling, slik at det står flere velgere bak hver representant fra sentrale enn mer perifere fylker. De stemmene som blir «til overs» etter at fylkets representanter er fordelt, regnes sammen i en felles pott for hele landet. På det grunnlaget får hvert parti «tilleggsmandater» slik at ingen stemme skal være «bortkastet». Det er imidlertid en sperregrense for å hindre oppsplitting i småpartier: Et parti må ha mer enn fire prosent av stemmene på landsbasis for å bli med i fordelingen av tilleggsmandater.

Både ved stortingsvalg og kommunevalg tar partiene hensyn til at valglistene skal ha kandidater fra ulike grupper av innbyggere: yrker, alder, distrikt og kjønn. Noen partier har som regel at det skal være annenhver mann og kvinne på listene. Resultatet er likevel at det er færre kvinner enn menn i politiske verv. Det er ganske mange unge, men nesten ingen pensjonister. Det er også få med innvandrerbakgrunn. De som blir valgt til Stortinget, har som regel mange års innsats i partiet bak seg, og stadig flere av dem har vært ansatt i et partiapparat eller interesseorganisasjoner som står partiene nær.

Handlingsregelen

For ikke så mange år siden var det få som protesterte på dette utsagnet som en beskrivelse av norsk politikk: «Vi er alle sosialdemokrater.» Alle partier sluttet i hovedsak opp om blandingsøkonomien og velferdsstaten. Det gjør de fortsatt,

Spørsmålet om EU-medlemskap har satt sitt preg på norsk politikk siden 1960-tallet. Folket har hele tiden vært delt omtrent på midten. Bildet er fra TV-sendingen under folkeavstemningen i 1972 da Neisiden vant en knapp seier. Resultatet ble det samme i 1994.

men det er større uenighet om blandingsforholdet mellom offentlig og privat – for eksempel i spørsmålet om hvor mye innbyggerne selv skal disponere av sin inntekt, og hvor mye stat og kommune skal trekke inn gjennom skatter og avgifter og bruke til formål som er felles for alle. Etter oljerikdommen er striden om den såkalte «handlingsregelen» kommet til et nytt tema som skiller: Hvor mye av oljeinntektene kan staten bruke over statsbudsjettet hvert år uten at det får uheldige følger for renter og kostnadsnivå og landets velferd på lang sikt? Den økonomiske ekspertisen og partier som er eller har vært i regjering, har en felles forståelse av at grensen går ved den beregnede avkastningen av Oljefondet, som er fire prosent per år.

Det er et politisk mål i Norge at folk skal ha tilgang til de samme offentlige tilbud, uansett hvor de bor i landet. Det er rimeligvis ikke mulig å få til på absolutt alle områder, men det er en ambisjon det blir satset mye på, og det er et stadig tilbakevendende rettferdighetskrav i politikken. Barnehager, grunnskoler, eldreomsorg og andre sosiale tjenester er ofte vel så gode i små utkantkommuner med lavt folketall som i byer og mer sentrale strøk. 30 prosent av de sysselsatte jobber i kommunal sektor, og andelen er høyest i de minste kommunene.

Politisk kontinuitet

Etter det klassiske skillet mellom høyre og venstre har Fremskrittspartiet og Høyre stått på den ene siden, Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti på den andre, og de såkalte sentrumspartiene (Venstre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet) i midten. Men norsk politikk er også preget av andre skillelinjer enn de økonomiske: Kristelig Folkeparti er spesielt opptatt av de kristne verdi-

ene, Senterpartiet har sin bakgrunn i landbruksnæringen og distriktene, mens Sosialistisk Venstreparti ble etablert i opposisjon til den utenrikspolitikken som de andre partiene var enige om. Noen spenninger går tvers gjennom flere av partiene – for eksempel synet på natur- og miljøvern, innvandring, religiøse verdier og distriktspolitikk. Men først og fremst gjelder det EU-medlemskap, et spørsmål som har ligget under og preget norsk politikk siden 1960-tallet. Nesten enhver mulig regjering vil omfatte partier med så ulike syn på norsk EU-medlemskap at den må ha en innebygd «selvmordsparagraf»: Dersom spørsmålet om å søke EU-medlemskap blir aktuelt, går regjeringen av.

Norge har ikke hatt en regjering som er utgått fra ett parti med flertall bak seg i Stortinget siden 1961. Etter den tid har det vært koalisjonsregjeringer mellom ulike partier eller mindretallsregjeringer som har «kjørt slalåm» og støttet seg på ulike flertall i Stortinget fra sak til sak. Både på grunn av disse samarbeidsforholdene og fordi de grunnleggende motsetningene er relativt små, har det vært stor kontinuitet i norsk politikk og samfunnsutvikling. De politiske prioriteringene har ofte endret seg i takt hos alle partier. Dessuten skiftes ikke forvaltningen ut selv om det politiske flertallet endres. Det heter at regjeringer kommer og går, men byråkratiet består. Systemet hviler på en langsiktig «samfunnskontrakt» som går ut over det formelle. Det kan være hard debatt og sterke konfrontasjoner, men i avgjørende saker av nasjonal betydning søker politikerne «breie kompromisser» slik at det som er vedtatt og innført, blir stående også etter neste valg. På den måten minner norsk politikk mer om et stafettløp enn en evigvarende duell.

Religion

Det paradoksale med religionens plass i Norge er at landet har en statskirke, mens det i praksis fungerer som et sekulært samfunn der religiøse aktiviteter og ytringer har en beskjeden plass i det felles, offentlige rom. Den kristne religion i luthersk form er både et statsanliggende og en privatsak.

Den norske kirke

Grunnloven sier at den evangelisk-lutherske lære «forblir statens offentlige religion», men det er samtidig full frihet for andre religioner. Den norske kirkes øverste organ er Kongen i såkalt «kirkelig statsråd» som består av de statsrådene som er medlemmer av statskirken, og de må utgjøre minst halvparten av regjeringen. Det er regjeringen som utnevner proster og biskoper, og Den norske kirkes virksomhet blir i all hovedsak finansiert med offentlige midler. Staten dekker den sentrale kirkes drift og presteetjenesten, mens kommunene har det økonomiske ansvaret for lokale menigheter og drift og vedlikehold av

Norge har en statskirke, men er i praksis et sekulært samfunn. Om lag 85 prosent av befolkningen tilhører Den norske kirke, men for mange spiller det religiøse en beskjeden rolle utenom de rituelle overgangene i livet. Man blir medlem av statskirken gjennom barne-dåpen.

kirker og kirkegårder. Tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke får offentlig tilskudd per medlem på samme nivå som Den norske kirke. Islamske menigheter er i sterkest vekst og nærmer seg 100 000 medlemmer. Andre tros- og livssynssamfunn med over 50 000 medlemmer er Human-Etisk Forbund, Den romersk-katolske kirke og pinsemenighetene.

Om lag 85 prosent av den norske befolkningen er medlemmer av Den norske kirke, men det religiøse er lite synlig i det offentlige rom og vanlig dagligliv. Rundt halvparten av befolkningen sier de ber til Gud av og til og tror på Gud eller en høyere makt. Få går regelmessig til gudstjeneste, men kirkelige seremonier spiller en betydningsfull rolle ved viktige overganger i individenes liv: dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelser. Kongelige bryllup og begravelser samler nasjonen ved TV-apparatene, og kirkene fungerer som møtested for sørgende ved store ulykker. Ved juletider er kirkene et stemningsfullt samlingspunkt, også for skolene.

Staten er ikke på noen måte forpliktet til å følge Den norske kirkes syn eller råd. Kirken finner på sin side gradvis måter å leve med lover og vedtak det er religiøs og teologisk strid om. Det gjelder for eksempel abortloven, kvinnelige prester og samlevende homofile. Menigheter kan på teologisk grunnlag påberope seg unntaksbestemmelser i lover om arbeidsmiljø og likestilling for å la være å ansette kvinner og homofile i vigslede stillinger.

Den norske kirke har indre selvstyre i personalsaker og lærespørsmål. Det skjer i et samspill mellom valgte representanter fra de kirkelige rådene og biskopene. Ulike regjeringer har gjennom sine utnevnelser sørget for at flere

syn er med i bispekollegiet. Den norske kirke taler derfor sjelden med bare én stemme. Det er stor bredde både i teologi og standpunkt til aktuelle samfunnsproblemer. Det har gått et grunnleggende skille i norsk kristenhet mellom det som vanligvis blir omtalt som et liberalt og et konservativt skriftsyn, det vil si om Det nye testamentet skal tas bokstavelig eller tolkes som historiske tekster. Skillet faller ikke nødvendigvis sammen med politiske syn: Noen vil kalle seg teologisk konservative og politisk radikale, mens andre vil definere seg motsatt.

Personlig kristne

Sentrale deler av den kristelige aktivitet i Norge foregår innenfor rammene av Den norske kirke, i menigheter, bedehus og misjonsforeninger. Kristne som står utenfor statskirken, ble tidligere kalt dissenterne, men det er ikke lenger et vanlig begrep i norsk dagligtale. Mange som er medlemmer av Den norske kirke, dyrker sin tro og driver sine aktiviteter ved siden av den offisielle kirken. Denne «lekmannsbevegelsen» ledes av personer uten presteutdanning og på frivillig basis. Den arbeider med «ytre misjon» for å frelse «hedninger» og tilhengere av ikke-kristne religioner i andre deler av verden. Den driver også «indre misjon» ved å forkynne evangeliet for «uomvendte» i Norge.

Begrepet «personlig kristen» som er vanlig i norsk kristenliv og kulturtradisjon, er helt fremmed i de fleste andre religioner – også innenfor den katolske kirke. Det har sin bakgrunn i et skille mellom kirken som tradisjonsforvalter og som et samfunn av de troende. I dagligtale brukes begrepet om personer som baserer seg på en sterk, personlig trosopplevelse, driver aktiv, religiøs praksis og holder en viss avstand til «det verdslige» samfunnet. Religion som en personlig og privat sak forener på en måte de ikke-troende og de sterkt-troende mot en oppfatning av religion som et mer allment og samfunnskulturelt fenomen.

Fra å være et homogent samfunn der det å være norsk var det samme som å tilhøre Den norske kirke, har samfunnet endret seg i flerreligiøs retning. Kirken konkurrerer med mange andre på samme marked – både kristne og ikke-kristne livssyn. De tradisjonelle kristne organisasjonene er kraftig utfordret av okkultisme og amerikanskinspirert herlighetsteologi med ekstatisk uttrykksformer og stor vekt på økonomisk suksess. Human-Etisk Forbund er en livssynsorganisasjon som på ikke-religiøst grunnlag blant annet arrangerer seremonier som ektevielser, begravelser og «borgerlig konfirmasjon».

Skole og livssyn

Mange nordmenn med et fjernt forhold til religion har begynt å lure på hvorfor de føler seg omgitt av religiøse problemstillinger på stadig flere kanter, for de

trodde det var et tilbakelagt stadium. Debatten om hijab og andre klesdrakter som signaliserer religiøs tilhørighet, har kommet som en overraskelse på svært mange. Religiøst begrunnede standpunkter og krav har meldt sin tilbakekomst i en sekularisert kultur som er uvant med å forholde seg til «det hellige». Blasfemiparagrafen i straffeloven blir diskutert igjen etter å ha vært sovende i mange tiår.

I den offentlige skole møtte den norske stats kristne tradisjoner en ny kultursituasjon med flere religioner og mange ikke-troende. Foreldre kunne ta sine barn ut av kristendomsundervisning som også var en del av opplæringen av dem som er døpt inn i Den norske kirke, men den alternative undervisningen var tilfeldig og fungerte dårlig. I stedet ble det innført et felles fag i barneskolen som var obligatorisk for alle: kristendomskunnskap med religions- og livssynsorientering (KRL). Ideen med faget var at alle barn skulle få en nøytral opplæring som la grunnlag for gjensidig forståelse og respekt. Ordningen har møtt kraftig motstand fra et bredt spekter av religioner og livssyn som hevder at slik nøytralitet ikke er mulig så lenge skolen har en kristen formålsparagraf.

Ordningen med en statskirke fortøner seg som en anakronisme for stadig flere, både i og utenfor Den norske kirke. I det multietniske og flerreligiøse norske samfunnet framstår det som urimelig at staten skal være knyttet til én religionsform. Motargumentet er at dersom Den norske kirke skilles fra staten, vil den miste sin karakter av en åpen folkekirke med plass for alle, og ikke bare de aktive kirkegjengerne. Derfor går de inn for at staten må beholde sin innflytelse for å sikre bredde og mangfold i kirken. Spørsmålene er under utredning og debatt, og det går i retning av en nedbygging av det nære båndet mellom kirke og stat, men ikke nødvendigvis et totalt skille. Mange vil beholde en særstilling for Den norske kirke fordi den ikke bare er et trossamfunn mellom andre trossamfunn, men også en folkekirke med dype røtter. Protestantismen er ikke bare en personlig tro for noen få, men også vevet inn i samfunnets verdier, kulturtradisjoner og hverdagsliv.

Kultur

«Gullalderen» i norsk litteratur var på slutten av 1800-tallet med diktere som Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson. Ibsen er stadig en av verdens mest spilte dramatikere. Maleren Edvard Munch og komponisten Edvard Grieg utfyller bildet av en stolt fortid som på mange måter overskygger samtidskunstnerne. En grunn kan være at forfattere og andre kunstnere ikke spiller samme framtrekkende rolle i samfunnsdebatten som i nasjonsbyggingens tid. Forskere, journalister og lobbyister har på mange måter overtatt deres plass.

Islam er den raskest voksende trosretning utenfor Den norske kirke med nær 100 000 medlemmer. Dette er moskeen i Åkerbergveien i Oslo.

De tre norske Nobelprisvinnerne i litteratur: Fra venstre Sigrid Undset (1928), Knut Hamsun (1921) og Bjørnstjerne Bjørnson (1903). Den største av dem alle, Henrik Ibsen, fikk ikke prisen. Plakat fra 1993 til 350-årsjubileum for bøker trykt i Norge.

Børs og katedral

Gjennom Norsk kulturråd er staten tungt inne i finansieringen av kunst og kultur med stipendier og andre støtteordninger. Filmproduksjon får tilskudd, teaterbilletter er subsidiert, og det er en offentlig innkjøpsordning for nye skjønnlitterære bøker til folkebibliotekene.

Bakgrunnen for de ulike støtteordningene innen kulturfeltet er at det skal være mulig å skape smal og høyverdig kunst, selv om det ikke er så stor betalingsvilje på et privat marked at kunstnerne kan leve av det. Derfor faller brei populærkultur som ukeblader, revyer, popmusikk og bøker som selges i store opplag, utenfor disse ordningene. Det språklige er en begrunnelse for den offentlige støtten. I en tid da norsk språk er under hardt press fra engelsk på mange felt, er det ansett som en viktig nasjonal kulturoppgave å sikre at det blir produsert bøker og andre kulturytringer på norsk – både bokmål og nynorsk.

Forlagene er både «børs og katedral». De er private bedrifter som skal tjene penger, men også ha mulighet til å gi ut viktige bøker som ikke er lønnsomme. Ut fra kulturelle forpliktelser og for at det skal finnes bokhandler i alle deler av landet, har forlag og bokhandler hatt unntak fra vanlige konkurransebestemmelser. Når bokbransjen er deregulert og ligner mer på et vanlig marked for andre produkter, er hensikten at bøkene skal bli billigere. Faren er at noen få bestselgere vil dominere totalt. De mest solgte bøkene er kriminalromaner. Jostein Gaarder er den mest oversatte norske forfatter i nyere tid. Dramatikeren Jon Fosses stykker settes opp på scener over hele verden, men norske filmer har sjelden suksess internasjonalt.

Mediemangfold

Norge har en rik og sammensatt avisflora, og mange leser gjerne både en riksaviser og en lokalavis hver dag. Opplaget for de store papiravisene som dekker mange stoffområder, er imidlertid i ferd med å falle i konkurranse med Internett-nettaviser som er raskt ute med nyhetene. Til gjengjeld dukker det opp flere mindre nisjeaviser, tidsskifter og blader med mer spesialisert stoff.

Ut fra hensynet til yringsfrihet og en forpliktelse til å sikre bredde og mangfold av kritiske meninger i den offentlige debatt, støtter staten pressen med å rykke inn annonser og gi momsfristak. Staten yter også direkte tilskudd til aviser med dårlig økonomi når de blir ansett som viktige for å holde oppe en differensiert presse. Av landets vel 200 aviser er det rundt 150 som mottar pressestøtte. Selv om myndighetene bidrar økonomisk til at avisene kommer ut, har de ingen mulighet til å påvirke innholdet. Det er på mange måter aviser og etermedier som setter dagsorden for den offentlige debatt.

Til begynnelsen av 1980-tallet var det bare én radiokanal og én TV-kanal i Norge: Norsk Rikskringkasting (NRK) som hadde et folkeopplysende formål.

Da ble det åpnet for flere aktører – både for å sikre større mangfold i eteren og fordi den tekniske utviklingen undergravde TV-monopolet når det var mulig å ta inn sendinger fra utlandet gjennom kabel og parabolantennene. NRK er fortsatt dominerende og er stadig finansiert med en lisensavgift som må betales av alle som eier fjernsynsapparat. De andre radio- og TV-kanalene er finansiert med reklame, men de må ha tillatelse fra staten for å drive sin virksomhet. Landsdekkende kanaler som TV 2, P4 og Kanal 24 er forpliktet til å drive «allmennkringkasting» med en programprofil som tilgodeser ulike grupper. Staten kan ikke påvirke det enkelte program, men kanalene kan miste konsesjonen dersom de bryter vilkårene.

Det utvidede kulturbegrep

Offentlig kulturpolitikk skal bygge opp under «skapende og høyverdig» kunst og fremme samfunnsbyggende og integrerende kultur. Det blir dessuten lagt vekt på kulturens plass i nyskaping og næringsutvikling. Man opererer også med det som kalles «det utvidede kulturbegrep». Det omfatter mer folkelige breddeaktiviteter som musikkskoler, korps, amatørteater, studiegrupper og hobbypreget virksomhet. Egenaktivitet med basis i lokalsamfunnet blir ansett som et gode i seg selv.

Idrett har en helt sentral plass i det utvidede kulturbegrepet. Idrettsbevegelsen dekker ulike former for fysisk aktivitet, fra lekepreget barneidrett og konkurranser på toppnivå. En overordnet idé er at fysisk aktivitet i alle former er verdifull for den enkeltes trivsel og velvære, mestring og glede, men også for folkehelse. Å være med i den frivillig organiserte idretten med dens lag og foreninger, blir også betraktet som en måte å engasjere folk i inkluderende aktiviteter der de bor – ikke minst når foreldre stiller opp til dugnadsinnsats og kjøring av egne og andres barn. Staten er like sterkt inne i finansiering av idrett som av kultur, men noen finner det påfallende at begge deler i stor grad skjer med midler som Norsk Tipping tjener på Lotto og andre pengespill.

Det er typisk norsk å være god

Fotball er den idrettsaktivitet som samler flest, særlig barn og ungdom. Jentefotball har hatt en formidabel vekst på få år. Det anlegges ballbinger i nærmiljøene, og det bygges kunstgressbaner og innendørshaller for å gjøre fotball til en helårsidrett.

80 prosent av norske kvinner og menn blir stolte når nordmenn gjør det godt i idrett internasjonalt. Mens 50 prosent er svært stolte av Norge når det gjelder sport, kommer verken økonomi, demokrati, velferd eller noe annet område opp i mer enn 20 prosent. På dette området er Norge ikke unikt, for begeistring for idrettsprestasjoner er viktige nasjonale fellesuttrykk i de aller

Vinter-OL på Lillehammer i 1994 var en arrangementsmessig og sportslig suksess for Norge. Men dette er et bilde fra 4 x 10 kilometer skistafett for menn, der Norge bare fikk sølv etter at Italias Silvio Fauner slo Bjørn Dæhlie i innspurten.

fleste land. Det kan slå over i sjåvinisme, men også underbygge en positiv patriotisme.

Det som er typisk norsk, er den rolle noen vinteridretter spiller for det nasjonale selvbildet. Norske triumfer på snø og is – og særlig i de nordiske grenene av skisport, er stadig nasjonsbygging i Norge. Slik har det har vært fra Fridtjof Nansen gikk på ski over Grønland og norske polfarere var folkehelter, og fortsatt er det en beundringsverdig øvelse å foreta lange ekspedisjoner på ski i ødemarken. Vi har frosset oss til vår selvforståelse. Man blir på en måte «norskere» av å gå på ski – enten man er «født med ski på beina» eller må tillegge seg kunsten i voksen alder. Den første pakistaner som gikk Birkebeineren – en massemonstring og en manndomsprøve, fikk minst like stor oppmerksomhet som den første innvandrer på Stortinget.

Vinter-OL på Lillehammer i 1994 var den mest gjennomorganiserte og velregisserte forestilling som er laget i Norge i nyere tid, med stor innsats av penger og personell. Det var en blanding av nasjonalromantisk og innadrettet identitetsdyrking og moderne profileringskunst rettet utad. Selv om resten av verden ikke husket arrangementet og de mange norske gullmedaljene særlig lenge, la vi merke til oss selv og vårt eget særpreg på en ny måte. For en tid ble vi enda mer overbevist om vi er et idyllisk og fredelig forbilde for andre, men også et land som kan planlegge og konstruere komplekse strukturer og få dem til å virke. Det satte en ny standard for norsk selvoppfatning. På forhånd het det:

«Det er typisk norsk å være god!» Underveis var slagordet: «De sa vi ikke kunne gjøre det, men vi gjorde det!»

Samling i bønn

Uttrykk fra idrettens verden har en viktig plass i norsk språkbruk – både i dagligtale og i massemedier. På mange måter har de overtatt for bibelske og historiske henvisninger som felles referansepunkter. Bjørn Wirkola var en fremragende skihopper på 1970-tallet. «Det er som å hoppe etter Wirkola» betyr stadig at det er vanskelig å skulle opp tre eller ta ordet etter en som har gjort det godt. «Kluss i vekslinga» er et uttrykk fra skøytesporten dersom det oppstår problemer når løperne skal veksle mellom indre og ytre bane. Det brukes gjerne om barnefamilier som har vanskeligheter med å få hverdagen til å henge sammen når de skal kombinere arbeid, hjemmeliv og barn som skal fraktes til og fra barnehage, skole og fritidsaktiviteter. Den som «smører seg bort» eller «sitter fast i klisteret» er ille ute, som når en skiløper har hatt feil smurning under skiene. Når man lykkes, «går det som smurt». Under det militære patroljeløpet i vinter-OL i 1928 ga laglederen deltakerne beskjed om å sette utfor noen bratte fjellskrenter og komme seg ned som best de kunne. Men før de gikk videre, skulle det være «samling i bønn». Det har gått inn i språk og mentalitet som et uttrykk for at dersom det går riktig ille, må alle ta seg sammen og stå sammen.

Dagligliv

Hus og heim står sentralt i norsk dagligliv. Man tilbringer mye tid innendørs, og det brukes mye penger på hjemmeinnredning. Det henger selvfølgelig sammen med de klimatiske forholdene, men også med et ideal om en levemåte som er konsentrert om den nærmeste familie. Slektninger bor ofte langt fra hverandre og møtes ikke så ofte.

Åtte av ti norske husholdninger eier sin egen bolig, og like mange bor i frittliggende eneboliger og rekkehus. Ettersom boligutgiftene varierer, er bostandarden ofte bedre utover i landet enn i de store byene. Mange har nesten all sin kapital plassert i huset eller leiligheten, og de har store lån og høye renteutgifter. Rundt 25 prosent av husholdningenes utgifter går til bolig. 20 prosent brukes til bil og annen transport, og bare vel 10 prosent til mat.

Hus og leiligheter er store og har mye plass i forhold til hvor mange som bor der: i gjennomsnitt 50 kvadratmeter per person. Både voksne og barn har egne rom som base for sine aktiviteter. Det er vanlig med balkong eller terrasse til leiligheten og en hage til huset. Begge deler er rammet inn av beplantning eller vegger og fungerer som en avgrenset forlengelse av det private innelivet.

Å ha det koselig

I et norsk ordtak heter det: «Ein skal elska sin granne, men lata grinda stande.» Man skal ha et greit forhold til sine naboer, men holde passe distanse og ikke renne ned dørene hos hverandre. Barn kan fly inn og ut hos sine venner, men foreldrene blir som regel stående i gangen når de henter barna. Man stikker sjelden innom uten å være formelt invitert. Når man møtes hjemme hos hverandre, er det sammen med arbeidskolleger, «gamle venner» og folk man kjenner fra felles fritidsaktiviteter. Man snakker ikke til ukjente på gata eller bussen. Nordmenns styrke er ikke «small talk» og det man betrakter som tilfeldige og overflødige samtaler om hva-som-helst. Unntaket er været.

Når nordmenn hygger seg, er uttrykket for det «å ha det koselig». Det er et norsk favorittbegrep som står for det avslappede, uformelle, rolige og lite utfordrende samvær der samtalen flyter lett uten kontroversielle tema. Den som bringer opp noe ubehagelig, blir gjerne møtt med: «Og nå som vi hadde det så koselig!»

Den polskfødte kulturforskeren Nina Witoszek har brukt begrepet «kommunikativ gjerrighet» om en inngrodd side ved nordmenns kulturelle verdier. Da hun intervjuet innvandrere i Oslo øst, ble hun anbefalt å behandle de innfødte som skogsdyr: «Nordmenn er så sky, de er faktisk nesten som en elg, de løper sin vei hvis man sier et ubetenkt ord eller reagerer på måter de ikke er vant til.»

Å gå på tur

Den såkalte urbane kafékultur er mye omtalt, men er ikke særlig utbredt. Mens innvandrere fra andre kulturer frakter med seg mat og utstyr og tilbringer timevis sammen i parker, bruker nordmenn helst parker og andre utfluktsområder til mosjon, tur med hunden eller stille refleksjon. Norske nordmenn trekker heller til steder der det er få andre. «Å gå på tur» er en norsk favorittbeskjeftigelse – både som ideal og praksis. Det er ofte en målrettet aktivitet med spesialklær og i ganske høyt tempo. Da stopper en ikke unødige for å slå av en lang prat, for man har et formål med turen og vet hvor langt man bør gå. Når nordmenn skal stresses ned, går de gjerne i skog og mark. Det er i naturen og ensomheten man finner roen og seg selv.

Derfor er hytta så viktig i det norske selvbildet, selv om langt fra alle disponerer hytte. Den klassiske drømmehytta har ligget for seg selv ved en fjord, et vann eller på fjellet. Det er en liten og enkel bygning med nøktern og beskjeden standard – gjerne to-tre rom, kjøkkenkrok uten innlagt strøm og vann, utedo, og ingen bilvei helt fram. Oppholdet der har derfor skilt seg sterkt fra dagliglivet i moderne hus og leiligheter, og det har vært noe av sjarmen ved hyttelivet. Der kan man slappe av i en langsom rytme og holde forbindelsen

Hytta er viktig i det norske selvbildet og for rekreasjon i nær kontakt med naturen. Den har tradisjonelt vært enkelt bygd og nøkternt innredet slik at hyttelivet skilte seg sterkt ut fra moderne dagligliv. I de siste årene er hyttene blitt større, dyrere og mer komfortable.

med en mer «ekte og opprinnelig» livsform, i nær kontakt med naturen. Slike hytter er ofte «familiehytter» som flere generasjoner eller søsken med sine familier har eid og brukt noen få ferieuker – sammen eller hver for seg.

De siste par tiårene har hyttebyggingen skutt fart, og hyttelivet er i rask endring. Nye hytter blir bygd i regulerte felt med bilvei helt fram, ofte i nærheten av en alpinbakke. Hyttene blir stadig større og får flere bekvemmeligheter, og også eldre hytter blir ombygd og påbygd til en standard som gir dem karakter av a «second home» der man kan bo når som helst på året. Standardhevingen skjer ikke uten en viss uro for at det behagelige kan true det «ekte» hyttelivet.

Å reise til Syden

Jul og påske er de store norske høytidene. Skolene er stengt, og på mange arbeidsplasser er det helt stille mellom jul og nyttår og i påskeuka. Julen er en familiehøytid da alle skal «hjem til jul». Selv om flertallet holder seg hjemme, er påskeferien som fenomen forbundet med hytta og fjellet slik at man kan komme «påskebrun» tilbake til lavlandet etter å ha vært ute i sol og snø. Togene er aldri så overfylte og bilkøene aldri så lange som andre påskedag.

Selv om landet ikke lenger tar «fellesferie» i juli, er sommerferien en meget stille tid i byene. Noen reiser på biltur som turister i eget land og besøker slekt og venner. Andre drar på chartertur til varmere land i sommerferien – og

gjernge også ei uke høst eller vinter. Halvparten av befolkningen er utenfor landets grenser minst én gang i året. «Syden» er et uspesifisert begrep for land med sol og varme og lavere priser enn i Norge, men også steder der man føler seg fri til å oppføre seg på andre måter enn hjemme. I Spania er det etniske enklaver av nordmenn som lever der hele året uten å kunne spansk eller anstrenge seg for å bli integrert i det spanske samfunnet.

Å ha det travelt

Mange jobber mer, selv om den formelle arbeidstiden blir kortere. Det er vanskelig å få tidskabaln til å gå opp når den mest intensive arbeidsperioden i livet for både kvinner og menn, faller sammen med småbarnsfasen. Da har mange også aldrende foreldre som trenger hjelp. «Tidsklemma» beskriver den hektiske tidsknappheten som preger hverdagen når man skal få arbeidsliv, familieliv og sosialt liv til å henge sammen. Fenomenet rammer de fleste, men særlig småbarnsfamilier som skal kombinere foreldrenes arbeid med frakting av barn til og fra barnehage og skole, hjemmeliv og nye runder med transport til og fra fritidsaktiviteter for barn og voksne. Moderne mennesker har ikke mindre tid, men de har så mye mer de gjerne skulle ha gjort. Selv om fritiden blir lenger og gir muligheter for det gode liv, kan den oppleves som ei «fritidsklemme» fordi økt velstand åpner for et kostnadskrevennde forbruk som også krever tid.

Å spise norsk mat

Nordmenn er stadig mindre fysisk aktive i det daglige, de spiser mer og spiser mer usunn mat. Både voksne og barn blir feitere, selv om helsestudioer er en vekstbransje og slankekurer er meget utbredt. Utviklingen bekymrer både ernæringseksperter og helsepersonell. Derfor drives det offentlige opplysningskampanjer for bedre kosthold, og det legges inn mer gymnastikk og fysisk aktivitet i skoletiden. En ting er at vektøkningen blir betraktet som helsefarlig, men stillesittingen foran TV og dataskjermer blir også ansett som en trussel mot en sunn livsstil med uteliv, mosjon og frisk luft.

Den daglige meny og spiserytmen er i endring. Det er sannsynligvis det området der nye kulturimpulser har hatt størst gjennomslag i norsk hverdagsliv – med nye retter og nye grønnsaker. Til og med «matpakka» er truet. Med sine påsmurte skiver med ost og spekepølse i knitrende matpakkepapir, må den vike for hurtigmat og lunsj i bedriftskantiner. Fortsatt spiser de fleste familier middag sammen hver dag, og tradisjonelle norske retter som kjøttkaker og fiskeboller med poteter og kokte grønnsaker holder stand. Ris og spagetti er imidlertid i framgang, og frossenpizza er i ferd med å overta som nasjonalrett. Til å være en stor fiskerinasjon, spiser nordmenn lite fersk fisk, men ganske mye fiskekaker og friterte fiskepinner. Fersk fisk med skinn og bein er så

*Den norske matpakken:
Ei skive med brunost – og
kanskje ei med spekepølse.
Pluss kaffe og et eple.
Askebeget hører ikke
med lenger.*

ukjent for norske barn at skiskolene har måttet endre betegnelsen på å gå oppover bakker med skiene på skrå utover, fra «gå fiskebein» til «gå pizza-stykke».

Den som vil ta med gjester ut på restaurant for å spise «typisk norsk mat», må være ganske godt orientert for å finne det rette stedet, for det er kinesiske, indiske og italienske spisesteder som dominerer – sammen med McDonald's og andre hurtigmatkjeder, pluss pølse med brød eller lompe i kiosker og på bensinstasjoner. Spesiell norsk tradisjonsmat er gjerne forbeholdt høytidelige anledninger. «Hva spiser dere til jul?» er et ikke uvanlig spørsmål, og svaret viser til regionale spesialiteter og identiteter. Pinnekjøtt preger Sør- og Vestlandet, fersk torsk brukes i kyststrøk over hele landet, mens svineribbe har dominert på Østlandet. Overalt spises det risengrynsgrøt ved juletider, men ikke som erstatning for julemiddagen. Smalahove, lutefisk, rakfisk og andre former for mer eller mindre bedervet fisk er for mer spesielt interesserte, og disse rettene serveres sjelden uten øl og akevitt som tilbehør.

Å drikke alkohol

Alkoholen er i ferd med å få en endret posisjon i norsk dagligliv. Totalforbruket er lavt i forhold til land vi pleier å sammenligne oss med, men det blir færre avholdsfolk, og alkohol «hører med» i stadig flere sammenhenger. Konsumet er imidlertid mer fordelt på flere og over flere av ukens dager. Det drikkes mest øl, og det drikkes mer vin, mens brennevinet er på retur.

På grunn av alkoholens skadevirkninger er det en viktig del av norsk helse- og sosialpolitikk å dempe forbruket. Det har vært gjort med høye avgifter og vanskelig tilgang. Derfor har hjemmebrenning vært en utbredt aktivitet og spritsmugling en meget innbringende virksomhet. Vin og brennevin er ikke «dagligvarer» og kan bare kjøpes på det statlige Vinmonopolet, eller serveres i barer og restauranter med offentlig tillatelse. Butikkene kan ikke selge øl etter en bestemt tid på dagen. Slike regler blir fastsatt av den enkelte kommune og varierer derfor i ulike deler av landet.

Norsk alkoholpolitikk er under sterkt press fordi avgiftsnivået og dermed prisene er mye lavere i nabolandene. Få nordmenn som kommer tilbake fra utlandet med fly eller ferje, lar være å ta med seg «full kvote» av tollfrie varer. De som drar til Sverige på såkalt «Harry-tur» for å handle billig kjøtt og andre matvarer, tar gjerne også med seg kvoten av sprit, vin, øl og eventuelt tobakk. Noen tar også med mer enn den lovlige kvoten, men i det store og hele er nordmenn ganske lovlidige i dagliglivet og retter seg etter vedtatte regler. Da det ble innført røykeforbud på barer, kafeer, restauranter og forsamlingslokaler, ble det spådd mye krangel og bråk og brudd på loven. Men slik har det ikke gått. De som røyker, finner seg i å stå ute i all slags vær for å ta en røyk – eventuelt

Politimester Bastian formulerte Kardemommeloven: «Man skal ikke plage andre, man skal være grei og snill, og for øvrig kan man gjøre hva man vil.» På balkongen den strenge Tante Sofie som mente at dersom alle bare var som henne, så ville alt bli bra.

sitte under varmelamper eller på stoler med utlånte pledd. Det er færre som røyker, og røyking er blitt en friluftaktivitet.

Verdier

Hoppbakken i Holmenkollen er Norges mest besøkte turistattraksjon og antakelig det norske byggverket som er mest kjent internasjonalt. Den er viktig for Oslos profil og et symbol for skisporten som nasjonalidrett. Som ung kronprins gjorde den senere Kong Olav den femte (død 1991) det innvandrede kongehuset ekte norsk da han hoppet i bakken. Det er reist en bauta av ham i Holmenkollen. Der er han ikke til hest eller i uniform, men på skitur med hunden.

Andre museer i Oslo viser de over tusen år gamle vikingskipene, Kon-Tiki-flåten og ishavsskuta Fram. Forskeren og eventyreren Thor Heyerdahl lot seg drive med balsافلåten Kon-Tiki fra Sør-Amerika til de polynesiske øyene for å bevise at befolkningen der kunne ha kommet over Stillehavet på flåter. Fram ble brukt av Fridtjof Nansen på ferder over polhavet i nord og av Roald Amundsen da han vant kappløpet om å være først på Sydpolen i 1911. I våre

dager er det en slags manndomsprøve å dra på langvarige og slitsomme ekspedisjoner i deres skispor. Etterpå kan eventyrerne tjene gode penger på å gi ut bøker, lage TV-program og reise rundt som foredragsholdere for å lære ledere å bli bedre ledere, og inspirere andre til å utfordre sine indre grenser.

Fjorder og midnattssol blir grundig markedsført i utlandet som noe av det spesielle man kan oppleve i Norge – sammen med Nordkapp som er det nordligste punkt i Europa. Alle disse attraksjonene og reisemålene viser til et nasjonalt selvbilde av noe marginalt og strevsomt, men vakkert. Det er ikke stolte kulturtradisjoner, men nærheten til naturen som er varemerket for Norge – «friskhetens land».

Kardemomme og Jante

Kardemommeloven er ofte brukt som den uformelle norske koden for hvordan man skal oppføre seg sammen med andre. Den ble formulert av Thorbjørn Egner i «Folk og røvere i Kardemomme by», ei bok som har vært en sentral del av norsk barnekultur i flere generasjoner: Man skal ikke plage andre, man skal være grei og snill, og for øvrig kan man gjøre hva man vil.

Kardemommeloven må imidlertid suppleres med Janteloven, som ble laget av forfatteren Aksel Sandemose i boka «En flyktning krysser sitt spor». Første bud lyder: «Du skal ikke tro du er noe.» Jante er det norske begrepet for smålighet, sosial tvang og en kontrollerende samfunnsморal. Om du skal bli godtatt, må du være som andre og ikke stikke deg fram. Mange prøver å bekjempe Janteloven fordi den kan føre til underkuing og redsel for å våge å satse. Men Janteloven holder stand, for den er også et uttrykk for en side ved de norske idealene om likhet og tilhørighet: Dersom du oppfører deg som oss og ikke skiller deg ut, har du krav på vår støtte. Lokalsamfunnet har rang som den viktigste ramme for tilhørighet, og den landlige utgaven av Janteloven er «bygdedyret» som biter og jager dem som skiller seg ut.

Askeladden

Folkeeventyrets trassige «kjerringa mot strømmen» er egentlig en latterlig og umulig figur. Hun insisterer på at hun har rett ved å klippe i lufta med fingrene, også når hun blir dukket under vann. Hun driver oppover mot strømmen og havner til slutt over fossen i suveren forakt for tyngdekraften. Men i André Bjerkes dikt er hun opphøyd til nasjonalt symbol: «Hun holdt på sitt. Hun var den bedre del av det vi kaller Norges folkesjel.» Personlig frihet og individuell selvbestemmelse roses som grunnleggende norske verdier, men samstemmigheten er stor, og påfallende ofte endres meninger i takt.

Espen Askeladd er en av de mest populære figurene i norske folkeeventyr. Han holder seg mest for seg selv og samler på unyttige ting og tilfeldige

kunnskap. Han snubler seg naivt og tilfeldig gjennom tilværelsen, men han er ærlig, snill, hjelpsom og litt lur. Derfor er han heldig og vinner Prinsessa og halve kongeriket, mens det går dårlig med de dyktige storebrødrene Per og Pål. Askeladden er på mange måter et norsk ideal: Han gjør det godt, men tilsynelatende uten å være særlig målbevisst og ambisjos. Vellykkede gründere blir ofte utropt til «askeladder i norsk næringsliv». Ord som «flink» og «karriere» har et snev av noe negativt over seg og kan vekke mer bekymring enn beundring. Å vinne i Lotto eller andre pengespill er en meget akseptabel måte å bli rik på, for der har alle som deltar, samme sjanse til å vinne.

At Norge er et av verdens rikeste og aller dyreste land å leve i, er et fast argument for at staten burde gjøre mer for å rette opp alle skjevheter og mangler. I Norge ser ikke det store flertallet staten som en trussel og en fiende, men som innbyggernes beste venn og støtte.

Hakkebakkeskogen

Nordmenn er ganske splittet i synet på innsats og belønning. Et stort flertall mener at forskjeller i inntekt og levekår er urettferdige, og at godene i samfunnet burde fordeles bedre. Men et like stort flertall mener at det er rettferdig at de som gjør en ekstra innsats, får noe igjen for det. Mange mener åpenbart begge deler samtidig og like sterkt. Dette dilemmaet hadde lenge sin løsning i en forventning om at den som hadde gjort det godt, ikke skulle la det synes utenpå, men oppføre seg som folk flest. Idealene om likhet, fellesskap, nøkternhet og fordeling hylles fortsatt, men i praksis er det stadig større rom for store individuelle forskjeller i inntekt og livsformer.

Den danske litteraten og reisebokforfatteren Carsten Jensen har utropt Thorbjørn Egners «Dyrene i Hakkebakkeskogen» til selve den norske grunnboken. Mens Morten Skogmus sliter og jobber og sparer, går Klatremus glad og munter omkring med sin gitar uten å bekymre seg for den dag i morgen. For Jensen er de to et bilde på nordmannen før og etter oljeboomen og den nye rikdommen: «Morten Skogmus og Klatremus legemliggjør den indre konflikt i den norske psyke, en protestantisk arbeidsmoral stilt overfor syndens fristelser.»

Ut fra en bekymring for at egoistiske og materialistiske verdier var i ferd med å ta overhånd, satte regjeringen på slutten av 1990-tallet ned en «verdikommisjon». Den drøftet det norske samfunnets ønskelige verdigrunnlag og konkluderte med «frihet og fellesskap». Dette ordparet er tatt i bruk som slagord av flere politiske partier, men i ulike kombinasjoner og prioriteringer. Noen lover begge deler, mens andre peker på at det kan være en motsetning mellom individuell valgfrihet og felles løsninger.

Frihet og likhet er et annet høyt verdsatt begrepspar med innebygde

Norsk bistand til fattige land er ofte organisert gjennom frivillige organisasjoner. De tre kvinnene i Paghman venter på å få utlevert medisiner på en helsestasjon bygget og drevet av den norske Afghanistankomiteen med midler fra Utenriksdepartementet.

spenninger: For stor vekt på likhet undergraver friheten, og for stor vekt på frihet truer likheten – enten det er mellom kjønn, klasser, etniske grupper eller geografiske områder. Det er også et språklig problem at på norsk dekker begrepet «likhet» to fenomener som har hvert sitt ord på de fleste andre språk, for eksempel engelsk: equality og similarity. Det skaper ofte forvirring om hva som er likeverdig selv om det ikke er likt.

Norge i det internasjonale samfunn

«Land det er naturlig å sammenligne oss med» er et vanlig brukt uttrykk. Det forteller mye om det norske selvbildet og hvor Norge plasserer seg i verden. Nærmest står de andre nordiske landene – særlig Sverige og Danmark. Deretter kommer EU, men helst landene i det nordlige og vestlige hjørnet av Europa. USA er både forbilde og skremmebilde. I statistiske sammenligninger vises det ofte til OECD-området, det vil si rike og industrialiserte land i vest og nord med en demokratisk styreform. Motsatsen er fattige utviklingsland og udemokratiske regimer i øst og sør.

Et lite land i verden

Norge er «et lite land i verden». Som en småstat er vi avhengig av internasjonale maktforhold og spilleregler som blir bestemt av andre. Med våre relativt åpne grenser og store utenrikshandel legger internasjonale priser og konjunkturer mange av rammene for norsk økonomi, velstand og kultur. Norge er billig talt «en kork på verdenshavet», men med stor iver etter å finne områder der vi kan markere oss på den globale arena.

Norge vil framstå som en humanitær stormakt. Bistanden til fattige land er rundt én prosent av brutto nasjonalprodukt (BNP), det vil si den samlede produksjon av varer og tjenester i det norske samfunnet. Midlene forvaltes av NORAD og Utenriksdepartementet og gis enten gjennom internasjonale utviklingsorganisasjoner eller som direkte hjelp til enkelte land og prosjekter. Bistanden er i liten grad koplet sammen med norske handelsinteresser. Mye av den statlig finansierte bistanden blir drevet av frivillige organisasjoner. Det er brei støtte i norsk opinion til at Norge skal gi utviklingshjelp, men det er samtidig betydelig debatt om hvor effektiv den er. Den private givergleden er stor ved innsamlingsaksjoner til ofrene for naturkatastrofer og hungersnød.

Den årlige utdelingen av Nobels fredspris profilerer Norge som en fredsnasjon. Det er en høyt prioritert oppgave i utenrikspolitikken at norske diplomater skal bidra med å legge til rette for fredsprosesser og fungere som fredsmeklere i borgerkriger og internasjonale konflikter. I slike sammenhenger blir det lagt vekt på at Norge ikke har noen historie som kolonimakt, men har levd i fred med sine naboland og løst konflikter på fredelig vis. Gjennom FN har norske soldater deltatt i fredsbevarende operasjoner i mange deler av verden. Noen finner det påfallende at fredsnasjonen Norge er en stor produsent og eksportør av våpen. Det er forbud mot å selge ammunisjon og annet militært utstyr til land som er i krig eller borgerkrig, men via omveier havner norskproduserte våpen likevel i slike situasjoner.

En bedre organisert verden

Norge er medlem av den nordatlantiske forsvarsorganisasjonen NATO der USA er sentral. Under «den kalde krigen» var norsk sikkerhetspolitikk konsentrert om «faren fra øst». Etter Berlinmurens fall i 1989 og oppløsningen av Sovjetunionen er det norske invasjonforsvaret bygd ned. Det er fortsatt allmenn verneplikt, men stadig færre kalles inn til militærtjeneste. Det norske forsvaret er i ferd med å bli omdannet til en liten hær av vervede og profesjonelle soldater. Den mest sentrale oppgaven er blitt kampen mot terror gjennom militære aksjoner og stabiliseringsoppdrag i regi av FN og NATO.

Som kyststat forvalter Norge store områder som gir rett til fiskeressurser i havet og olje og gass under havbunnen. Det har gjort det nødvendig å utvikle et mye tettere samarbeid med Russland i nordområdene. Fiskestammene i Barentshavet må forvaltes i fellesskap, og det er uavklart hvor delelinjen mellom de to landene skal trekkes. På russisk side er det funnet store gass- og oljefelt som Hydro og Statoil ønsker å være med og bygge ut. Oljen og gassen skal transporteres rundt norskekysten med skip til markeder i Europa og Amerika. Dersom det skjer uhell, kan det medføre ødeleggende forurensing i de sårbare havområdene.

Som et lite land med stor utenrikshandel har Norge stor interesse av en bedre organisert verden med bindende avtaler og felles regler som gir forutsigbarhet og trygghet. Det blir imidlertid alltid veid opp mot behovet for å fremme og beskytte spesielle norske interesser og verdier, blant annet gjennom krav om «varige særordninger» i EUs indre marked. Vi vil delta i verden der ute, men ha minst mulig innblanding her hjemme. Globaliseringen og globaliseringsmotstanden følger hverandre som skygger.

Norge i perspektiv

I et norsk eventyr møter den lille fuglen myrsnipa en jeger som er på vei inn i skogen på jakt. Han lover å spare ungene hennes som ifølge mora er lette å kjenne igjen, for de er de vakreste i skogen. Når jegeren kommer tilbake, har han et helt knippe av myrsnipeunger. Myrsnipa klager over at jegeren brøt avtalen, men han sier at han bare skjøt de styggeste fugleungene han så i hele skogen.

Alle har en tendens til å synes best om sine egne og sitt eget land. Innbyggerne er ofte selvsentrerte og stolte av landet sitt, noe som kan slå over i nedlatende holdninger til andre. De aller fleste land er selvopptatte, og Norge ligger omtrent midt på treet i patriotisme. Men i ulike land vil man bruke ulike

«Langt, langt borte saa han noget lyse og glitre». Man kan forestille seg Askeladden som drømmer om det store målet. Maleri av Theodor Kittelsen fra 1900. Folkeeventyret «Soria Moria Slott» ble nedskrevet av Asbjørnsen og Moe 50 år tidligere.

målestokker og framheve forskjellige trekk som typiske og spesielle. Slike grove og unyanserte pakker av forestillinger kan si ganske mye om nasjonale selvbilder og hva man betrakter som viktig og verdifullt.

Nærsynt verdensborger

I det norske selvbildet er Norge et lite, fredelig og hjelpsomt land, et foregangsland og et forbilde for resten av verden. Tante Sofie i Thorbjørn Egners Kardemomme by uttrykker tankemåten i klartekst: «Hvis bare andre var som jeg, så ville alt bli bra. Men ingen andre er som meg, så langt i langt ifra.»

Jan Kjærstad fikk i 2001 Nordisk Råds litteraturpris for romantrilogien om forførelsen, erobreren og oppdageren Jonas Wergeland. Hovedpersonens prosjekt er i ibsens ånd å lære nordmenn «å tenke stort». Han ville kritisere norsk selvgodhet og provinsialisme, men klarte ikke å bryte ut av posisjonen som tilskuer til globale begivenheter som også former norsk samtid, og som Norge må tilpasse seg. Uansett hvor langt og mye han reiste, så han bare seg selv og Norge. Jonas Wergeland var en nærsynt og narsissistisk kosmopolitt, og det er også brukt som merkelapp på et norsk perspektiv på verden.

Den offisielle markeringen av Norges hundre år som selvstendig nasjon i 2005 hadde som motto: «Verdensborger i 100 år» og «Verdensborger i forandring». Man ville tone ned den nasjonale selvdiggingen for ikke å støte bort «nye landsmenn», og for ikke å fornærme Sverige. Det står ikke til nekte at Norge har hatt et mindreverdighetskompleks overfor den svenske storebroren – «söta bror» som det heter med en porsjon surhet. «Det viktigste er ikke å vinne, men å slå svenskene» er stadig et norsk slagord.

Norsk utakt

Sett utenfra er Norge en rik oljenasjon i periferien, ganske selvtilstrekkelig og egoistisk, dyrt og litt eksotisk, men stort sett harmløst og ufarlig. Et land for spesielt interesserte.

Nordmenn vil gjerne gjøre inntrykk på resten av verden, og vi er meget opptatt av vårt internasjonale omdømme og hva andre synes om oss. Etter oljerikdommen er det også kommet et element av dårlig samvittighet i tillegg, for vi vil ikke framstå som ubehagelig nyrike, men pynte på profilen ved å gjøre noe godt i verden.

Det første spørsmålet utlendinger blir møtt med, er gjerne: «What do you think about Norway?» Dersom svaret ikke stemmer med vårt eget bilde av Norge og det norske, blir vi skuffet over at de andre ikke ser våre kvaliteter. De som svarer på en måte vi er fornøyd med, får hedersbetegnelsen «Norgesvenn». Selvpptattheten toppet seg med Vinter-OL på Lillehammer i 1994, som var et nasjonalt prosjekt for selvpresentasjon.

Den tyske forfatteren Hans Magnus Enzensberger som bodde flere år i Norge på 1950-tallet, blir med jevne mellomrom hentet hit for å utføre kjærlige refselsler. Han er elsket for sine karakteristikk av Norge og nordmennene i boka «Norsk utakt»: «Et drag av kunstighet og førtidspensjonering driver over vannene. Norge, dette ekstravaganza i periferien av Europa, mellom oljeterminal og sommerhytte, fjellgård og glassarkitektur, er ikke paradiset på jorda, men et selvrådighetens monument, og en murrende idyll. De kommer haltende på etterskudd med tida, og er samtidig forut for den. De er heimfødinge og kosmopolitter på en gang. Norge er i dag Europas største folkemuseum, men på samme tid et kjempemessig framtidslaboratorium.» Danske Carsten Jensen bruker uttrykket «framtidsmuseum» om Norge «der modernitetens drøm om en allianse mellom teknologisk og sosialt fremskritt ikke bare er blitt realisert, men er kommet for å bli, som et slags høydepunkt, og i nordmennenes øyne også slutt punkt på historien».

Annerledeslandet

Ideen om Norge som et «annerledesland» gleder noen og ergrer andre. Men jo likere Norge blir det øvrige Vesten i livsformer, levemåter og verdier, jo sterkere vokser forestillingen om at det som er forskjellig, kan utnyttes positivt – både som merkevare i markedsføringen av Norge som reisemål for turister og som en samfunnsmodell som kan eksporteres. Det tegner et bilde av et land som er ved godt mot, og som mener det har grunn til det når det ser seg rundt i Norden og Europa og resten av verden. Tidligere utenriksminister Thorvald Stoltenberg formulerte det slik i sine memoarer: «Vi er et misjonerende folk, på godt og vondt. Misjonærholdningen går til hjertet av vår identitet: 'Norge redder verden, altså finnes Norge.'» I en annen sammenheng har han tilføyd at de andre kan være glade for at det bare er knappe 5 millioner av oss, for vi hadde vært uutholdelige om vi hadde vært 50 eller 500 millioner.

Det hersker en viss forvirring om den nasjonale identiteten i en globalisert og flerkulturell virkelighet. Landet er inne i en formativ periode der forestillingene om det norske like gjerne kan fortykne som forvitte. Faren er en utvikling der nordmenn med ulike sosiale, etniske og religiøse bakgrunner søker tettere sammen og isolerer seg i parallellsamfunn som er preget av mistillit mellom grupper. Den positive muligheten er at nye og gamle ulikheter og minoriteter blir integrert i et sosialt fellesskap der alle deltar, og der motsetninger lar seg løse på fredelig vis. Det er i tråd med statsministerens framtidsovnne i nyttårstalen ved avslutningen av jubileumsåret 2005: Norge som verdens mest inkluderende samfunn.

